

Manipulacje i fałszerstwa wyborcze w wyborach do Sejmu PRL (1952–1985)

Powojenne rządy komunistów w Polsce nigdy nie miały demokratycznej legitymacji. Podobnie jak w Związku Sowieckim oraz innych krajach socjalistycznych, tak i w PRL regularnie organizowano wybory do organów władzy przedstawicielskiej (oprócz sejmu także do rad narodowych)¹, które nie miały jednak wiele wspólnego z demokratycznymi

¹ Szerzej zob. m.in. *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014; T. Wolsza, A. Zaćmiński, *Ludzie listy piszą... Referendum i wybory do Sejmu w korespondencji Polaków (1946–1952)*, Bydgoszcz 2013; A. Paczkowski, *Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999; K. Churska-Wołoszczak, *Referendum ludowe i wybory do Sejmu Ustawodawczego w województwie pomorskim (1946–1947)*, Bydgoszcz–Gdańsk 2014; A. Daszkiewicz, *Referendum i wybory w województwie rzeszowskim 1946–1947*, Rzeszów 2000; A. Mazurkiewicz, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych wobec wyborów w Polsce w latach 1947 i 1989*, Warszawa 2007; C. Osękowski, *Wybory do sejmu 19 stycznia 1947 roku w Polsce*, Poznań 2000; J. Wtorkiewicz, *Wojsko Polskie w akcji propagandowej i wyborach do Sejmu Ustawodawczego w 1947 roku*, Warszawa 2002; M. Skoczylas, *Wybory do Sejmu Ustawodawczego z 19 stycznia 1947 r. w świetle skarg ludności*, Warszawa 2003; *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947*, wybór, wstęp i oprac. J. Wrona, Warszawa 1999; *Fałszerstwa wyborcze 1947. Dokumenty fałszerstw wyborczych w Polsce w roku 1947*, wstęp i oprac. M. Adamczyk, J. Gmitruk, t. 1, Warszawa 2000, t. 2, Warszawa 2002; *Wybory do Sejmu Ustawodawczego z dnia 19 stycznia 1947 roku*, zebrali, opracowali i wstępem opatrzyli T. Kisielewski, T. Kuczur, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2006; *Koniec jałtańskich złudzeń. Sfalszowane wybory – 19 I 1947*, red. M. Wenklar, Kraków 2007; J. Olejniczak, *Wybory do Sejmu i rad narodowych w województwie bydgoskim w okresie tzw. małej stabilizacji (1956–1970)*, Toruń 2010; *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu 20 stycznia 1957*, wybór, wstęp i oprac. P. Machcewicz, Warszawa 2000; P. Bartosik, *Kampanie wyborcze na Ziemi Wałeckiej w latach 1952–1989*, Wałcz 2008; J. Wojsław, *Kampania propagandowa towarzysząca wyborom do Sejmu z 26 października 1952 roku*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” t. 9, Warszawa 2010, s. 133–153; A. Zaćmiński, *Duchowieństwo Kościoła katolickiego w województwie bydgoskim wobec „wyborów” do Sejmu PRL z 26 X 1952 roku*, „Zapiski Historyczne” 2009, t. 74, z. 3, s. 61–76; T. Rochatka, *Aparat bezpieczeństwa w Wielkopolsce a wybory do sejmu w 1952 roku*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 2 (18), s. 275–298; S. Drabik, *Bezpieka i partia wobec wyborów do Sejmu PRL I kadencji w 1952 r. w województwie krakowskim*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2013, nr 1 (11), s. 129–161; *Obraz wyborów w prasie XIX i XX wieku na Pomorzu, Śląsku i w Wielkopolsce*, red. A. Chlebowska, J. Nowosielska-Sobel, Szczecin 2007; S. Ligarski, *Kampania wyborcza do Sejmu PRL w latach 1972, 1976, 1980 na przykładzie prasy dolnośląskiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 1 (11), s. 335–358; *idem, Społeczeństwo polskie wobec wyborów do sejmu w 1976 i 1980 roku* [w:] *Opozycja demokratyczna w PRL w latach 1976–1981*, red. W. Polak, J. Kufel, P. Ruchlewski, Gdańsk 2012, s. 328–348; K. Kolasa, *Mechanizmy fałszerstw wyborczych w latach osiemdziesiątych XX wieku na terenie województwa miejskiego łódzkiego w świetle solidarnościowej prasy bezdebitowej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 1 (11), s. 359–371; Z. Pelczynski, *Poland* [w:] *Elections Abroad*, red. D.E. Butler, London 1959, s. 119–179; T. Danilecki, *Formy oporu społecznego związanego z wyborami powszechnymi w Polsce w okresie „małej stabilizacji” – zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1 (19), s. 107–134; *idem, Wybory z 20 stycznia 1957 r. w województwie białostockim – przygotowania, przebieg, wyniki* [w:] *Mała stabilizacja” w województwie białostockim 1956–1970*, red. M. Markiewicz, Białystok 2012, s. 17–44; P. Raina, *Elections in Poland* [w:] *Elections in Socialist States*, red. R.K. Furtak, New York 1990, s. 98–118; G. Sakwa, M. Crouch, *Sejm*

procedurami wyłaniania reprezentacji. Swoistym paradoksem systemów politycznych państw sowieckiej strefy wpływów pozostawało to, że imitowały one jedną z podstawowych procedur życia politycznego zachodnich demokracji liberalnych, w stosunku do których stały w radykalnej opozycji². Dodając wyborom przydomek „socjalistyczne”, wypaczano jednocześnie ich tradycyjne znaczenie i właściwości.

„Jak uczy doświadczenie – stwierdził 11 stycznia 1957 r. w rozmowie z chińskim premierem Zhou Enlaiem I sekretarz KC PZPR Władysław Gomułka – komuniści w żadnym kraju nie zdobyli władzy państwowej na drodze wyborów parlamentarnych, tym bardziej więc nikt nie może liczyć na to, że na tej drodze można ich od władzy odsunąć”³. Wybory do Sejmu PRL, w których uczestniczyli Polacy w latach 1952–1985, nie były w rzeczywistości wyborami – biorący w nich udział mieli drastycznie ograniczone możliwości wyrażenia swoich preferencji. Wybór dotyczył przede wszystkim tego, czy w ogóle brać udział w głosowaniu oraz czy zaakceptować lub odrzucić (w całości lub w części) przygotowaną przez władze listę kandydatów. Choć przepisy prawa wyborczego spełniały standardy demokratyczne (przynajmniej do 1976 r., kiedy do ordynacji wyborczej wpisano, że głosowania „odbywają się w oparciu o program Frontu Jedności Narodu, będącego wyrazem wspólnej patriotycznej postawy wszystkich świadomych i aktywnych obywateli wobec zasadniczych interesów narodu i państwa socjalistycznego”⁴), o przebiegu wyborów decydowały przede wszystkim nieformalne praktyki zapewniające PZPR hegemoniczną pozycję w systemie politycznym.

Ponieważ w wyborach do Sejmu PRL zawsze (z wyjątkiem wyborów w 1989 r., które ze względu na zupełnie odmienne warunki polityczne i zasady, na jakich się odbywały⁵, zostały wyłączone z niniejszych rozważań) w każdym okręgu wyborczym do rejestracji dopuszczano tylko jedną listę wyborczą (w 1952 r. opatrzoną szyldem Frontu Narodowego, w latach 1952–1980 Frontu Jedności Narodu, w 1985 r. Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego), a przepisy prawa wyborczego przewidywały, że ważne są także karty wrzucone do urn bez jakichkolwiek ingerencji wyborców (i tak w istocie

Elections in Communist Poland: An Overview and a Reappraisal, „British Journal of Political Science” 1978, t. 8, cz. 4, s. 403–424. Z prac wydanych w Polsce przed 1989 r. na uwagę zasługują: J.J. Wiatr, *Niektóre zagadnienia opinii publicznej w świetle wyborów 1957 i 1958 roku*, Warszawa 1959; J. Raciborski, J.J. Wiatr, *Wybory w PRL. Doświadczenia i wnioski*, Warszawa 1987.

² R. Jessen, H. Richter, *Non-Competitive Elections in 20th Century Dictatorships: Some Questions and General Considerations* [w:] *Voting for Hitler and Stalin. Elections under 20th Century Dictatorships*, red. R. Jessen, H. Richter, Frankfurt a. M. 2011, s. 10.

³ Cyt. za: J. Olejniczak, *Wybory do Sejmu i rad narodowych w okresie rządów Władysława Gomułki* [w:] *Wybory i referenda...*, s. 153–154.

⁴ Dz. U. z 1976 r., nr 2, poz. 15, art. 1, Ustawa z dnia 17 I 1976 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i rad narodowych.

⁵ Szerzej zob. m.in. P. Codogni, *Wybory czerwcowe 1989 r. U progu przemiany ustrojowej*, Warszawa 2012; A. Małkiewicz, *Wybory czerwcowe 1989*, Warszawa 1994; A. Mazurkiewicz, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych...*; *Wybory 1989. Dokumenty strony solidarnościowo-opozycyjnej*, t. 1–2, red. I. Słodkowska, Warszawa 2009–2010; *Koniec pewnej epoki. Wybory parlamentarne 1989 roku w województwie szczecińskim w dokumentach*, wstęp, wybór i oprac. A. Kubaj, Warszawa–Szczecin 2010; *Wybory '89 w Polsce południowo-wschodniej w dokumentach SB*, wstęp J. Borowiec, D. Iwaneczko, wybór i oprac. J. Borowiec, Warszawa–Rzeszów 2009.

postępowała większość biorących udział w peerelowskich farsach wyborczych), lista posłów była znana *de facto* na długo przed dniem głosowania. Pod względem politycznym, społeczno-zawodowym i personalnym projektowano ją w trakcie układania list FN/FJN/PRON w strukturach partyjnych⁶. W dniu wyborów chodziło już tylko o jej formalną akceptację.

W tej sytuacji wskaźnikami, które pozwalały władzom mówić o sukcesie wyborczym, były frekwencja wyborcza oraz liczba głosów oddanych na kandydatów umieszczonych na listach, od 1957 r. na tzw. miejscach mandatowych (aby oddać taki głos, wystarczyło bez jakichkolwiek skreśleń wrzucić do urny otrzymaną od komisji kartę do głosowania)⁷. Komuniści przykładali bardzo dużą wagę do mobilizacji wyborczej, najchętniej widząc wśród wyborców pełną zgodę, mającą sankcjonować podjęcie jedynie słusznej decyzji⁸. Wyniki wyborów miały świadczyć o jedności socjalistycznego społeczeństwa i zjednoczeniu wszystkich obywateli, także bezpartyjnych, wokół celów wytyczanych przez kolejne zjazdy PZPR.

Oficjalne dane na temat frekwencji wyborczej w wyborach do Sejmu PRL w latach 1952–1980 oscylowały między 94 a 99 proc., a na listy FN/FJN padało zawsze blisko 100 proc. głosów. Sytuacja polityczna w 1985 r., o czym szerzej będzie mowa w dalszej części tekstu, uniemożliwiła ogłoszenie tak nieprawdopodobnych wyników, niemniej wobec braku realnej alternatywy politycznej PZPR i jej sojusznicy i tak mieli wówczas zapewnione „zwycięstwo”. W tym miejscu warto odnotować średnią frekwencję wyborczą w latach 1979–1995 w krajach zachodnioeuropejskich, w których udział w głosowaniach był obowiązkowy (podkreślając jednocześnie, że prawnego obowiązku głosowania nie mieli obywatele PRL) – w Austrii, Belgii, Luksemburgu oraz we Włoszech – która kształtowała się na poziomie od 78 do 93,9 proc.⁹, co skłania do konstatacji, iż bez zastosowania szczególnych metod osiągnięcie wyników ogłaszanych przez komunistyczne władze w Polsce było po prostu technicznie niemożliwe. Tymi metodami były różne manipulacje oraz, na mniejszą skalę, zwyczajne fałszerstwa wyborcze.

Przez pojęcie manipulacji rozumiem wszelkie działania oprócz tych, do których władze były zobligowane przy organizacji wyborów obowiązującym prawem, a także sprzeczne z regulacjami prawnymi, które miały na celu wymuszenie na wyborcach

⁶ Szerzej zob. M. Siedziako, *Partia wybiera, społeczeństwo głosuje. Jak wylaniano Sejm PRL (1952–1985)* [w:] *Elity komunistyczne w Polsce*, red. M. Szumiło, M. Żukowski, Warszawa–Lublin 2015, s. 192–223.

⁷ Głosowanie w wyborach w PRL oraz innych państwach tzw. demokracji ludowej miało charakter negatywny. Obywatel nie dokonywał pozytywnego wyboru, ale wykreślał z listy kandydatów, których nie popierał. Głosy niezawierające skreśleń były przyznawane kandydatom, których nazwiska umieszczono na początku listy, w liczbie odpowiadającej liczbie posłów, którzy mieli zostać wybrani w danym okręgu wyborczym – wspomniane miejsca mandatowe (szerzej zob. M. Siedziako, *Głosowanie bez skreśleń*, „Pamięć.pl. Biuletyn IPN” 2014, nr 10, s. 62–63).

⁸ C. McManus-Czubińska, W.L. Miller, *Kiedy frekwencja wyborcza ma znaczenie? Przypadek Polski* [w:] *Populizm a demokracja*, red. R. Markowski, Warszawa 2004, s. 242. O znaczeniu tej wymuszanej jedności w państwach socjalistycznych szerzej zob. m.in. C.J. Friedrich, Z.K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship & Autocracy*, New York – Washington – London 1966, s. 161–171; J.J. Linz, *Non-Competitive Elections in Europe* [w:] *Elections without Choice*, red. G. Hermet, R. Rose, A. Rouquié, London–Basingstoke 1978, s. 46–47; T.H. Friedgut, *Political Participation in the USSR*, Princeton 1979, s. 137–138.

⁹ Zob. W. Jednaka, *Zachowania wyborcze* [w:] *Demokracje zachodnioeuropejskie. Analiza porównawcza*, red. A. Antoszewski, R. Herbut, Wrocław 1997, s. 267.

określonych zachowań. Ich stosowanie sprawiało, że wyników peerelowskich głosowań, nawet gdyby przyjąć, że nie były one fałszowane, nie można traktować jako odwzorowania rzeczywistych poglądów politycznych społeczeństwa. Pisząc o fałszerstwach, mam z kolei na myśli bezprawne modyfikacje dokonywane w dokumentacji wyborczej, polegające na zmianie danych oddających stan faktyczny na odpowiadające oczekiwaniom władz. Zgodnie z terminologią prawniczą fałszerstwa wyborcze polegały na podrabianiu lub przerabianiu dokumentów w celu użycia ich jako autentyczne. Tego rodzaju przestępstwom przeciwko dokumentom został poświęcony rozdział XXXV peerelowskiego Kodeksu Karnego z 1969 r.¹⁰ W odrębnym rozdziale tego aktu opisano przestępstwa przeciwko wyborom i referendum. Zawierał on tylko dwa paragrafy: „§ 1. Kto przemocą, groźbą bezprawną, podstępem lub nadużywając stosunku zależności przeszkadza w swobodnym wykonywaniu praw wyborczych do Sejmu lub do rady narodowej lub w wykonywaniu innej czynności w postępowaniu wyborczym albo w swobodnym udziale w referendum lub w wykonywaniu innej czynności w postępowaniu dotyczącym referendum albo fałszuje wyniki głosowania, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5. § 2. Kto, naruszając przepisy o tajności głosowania w wyborach do Sejmu lub rady narodowej albo w referendum, zapoznaje się wbrew woli głosującego z treścią jego głosu, podlega karze pozbawienia wolności do lat 2, ograniczenia wolności albo grzywny”¹¹. Powyższe przepisy były w PRL regularnie łamane, jednak do 1989 r. odnotowano tylko osiemnaście przypadków skazania za określone w nich przestępstwa¹².

Przejmując władzę w Polsce, komuniści od początku nie mieli zamiaru liczyć się ani z rzeczywistą wolą większości Polaków, ani z regulacjami prawnymi, o których sami decydowali. W jaskrawy sposób uwidocznili się to już przy organizacji tzw. referendum ludowego w czerwcu 1946 r. oraz wyborów do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 r. W obu głosowaniach wystąpiły czynniki, które w przyszłości miały stanowić charakterystyczne cechy peerelowskiego modelu głosowania, opartego na mechanizmach wypracowanych w Związku Sowieckim¹³, a stosowanych, z pewnymi odstępstwami, we wszystkich państwach pozostających w jego strefie wpływów¹⁴. Były to mianowicie: nacisk na rezygnację wyborców z prawa do tajnego głosowania, na głosowanie „bez skreśleń” oraz osiągnięcie jak najwyższej frekwencji wyborczej, odgórne ograniczenie

¹⁰ Dz. U. z 1969 r., nr 13, poz. 94, Ustawa z dnia 19 IV 1969 r. Kodeks Karny, Rozdział XXXV: Przestępstwa przeciwko dokumentom.

¹¹ *Ibidem*, Rozdział XXVI: Przestępstwa przeciwko wyborom i referendum, art. 189, § 1–2. Szerzej zob. J. Wojciechowski, *Przestępstwa przeciwko wyborom w świetle przepisów kodeksu karnego z 19 kwietnia 1969 r. (wybrane aspekty prawnoporównawcze)* [w:] *Wybory i referenda...*, s. 215–229.

¹² J. Wojciechowski, *Przestępstwa przeciwko wyborom...*, s. 229.

¹³ Na temat wyborów w Związku Sowieckim szerzej zob. m.in. G. Brunner, *Elections in the Soviet Union* [w:] *Elections in Socialist States*, red. R.K. Furtak, New York 1990, s. 20–52; M.E. Mote, *Soviet Local and Republic Elections: A Description of the 1963 Elections in Leningrad Based on Official Documents, Press Accounts, and Private Interviews*, Stanford 1965; T.H. Friedgut, *Political Participation...*, s. 71–154; V. Zaslavsky, R.J. Brym, *The Functions of Elections in the USSR*, „Soviet Studies” 1978, t. 30, nr 3, s. 362–371; R. Karklins, *Soviet Elections Revisited: Voter Abstention in Noncompetitive Voting*, „American Political Science Review” 1986, t. 80, nr 2, s. 449–469.

¹⁴ O modelach wyborów w państwach socjalistycznych szerzej zob. m.in. A. Pravda, *Elections in Communist Party States* [w:] *Communist Politics. A Reader*, red. S. White, D. Nelson, Basingstoke–London 1986, s. 27–54.

wyborcom możliwości faktycznego wyboru, całkowita kontrola nad aparatem wyborczym (odpowiedni dobór członków komisji wyborczych) oraz instrumentalizacja całego aktu wyborczego, który został pozbawiony jego naczelnej właściwości – decydowania obywateli o kształcie władz kraju przez swoich przedstawicieli, wybranych spośród kandydatów zgłoszonych w wolnej grze sił politycznych. Wśród historyków nie budzi wątpliwości fakt, że wyniki dwóch pierwszych głosowań w Polsce pod rządami komunistów zostały sfałszowane, co szeroko opisano w dostępnej literaturze¹⁵. Falszerstw wyborczych w PRL w późniejszych latach badacze nie oceniają już tak jednoznacznie, brakuje dogłębnych badań nad materiałami źródłowymi w tym zakresie¹⁶.

O przygotowaniach do sfałszowania wyborów do Sejmu PRL I kadencji w 1952 r.¹⁷ mówił w audycjach Radia Wolna Europa zbiegły na Zachód były wicedyrektor Departamentu X Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego Józef Światło. Zgodnie z jego relacją Biuro Polityczne KC PZPR miało powołać w tym celu specjalną komisję – w jej skład wchodziły wysocy rangą oficerowie MBP, którym pomagała specjalistka w przerabianiu i podrabianiu dokumentów ze Związku Sowieckiego. Rzeczone gremium przed wyborami przygotowało komplet protokołów głosowania, do których należało tylko wpisać określone liczby. W podmianie oryginalnych protokołów na sfałszowane miała pomagać sekretarka przewodniczącego PKW Wacława Barcikowskiego, współpracująca z organami bezpieczeństwa¹⁸. „W nocy po dniu wyborów – wspominał Światło – cała nasza komisja była oczywiście w pogotowiu. Zjawił się wtedy niespodziewanie wiceminister bezpieki gen. Romkowski i powiada nam, że wybory idą wspaniale, po myśli rządu, i że wobec tego zdaniem towarzysza Tomasza, czyli Bieruta, sfałszowanie proto-

¹⁵ Zob. m.in. C. Osękowski, *Referendum 30 czerwca 1946 r. w Polsce*, Warszawa 2000; *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1993; *Z polityki terroru. Głosowanie ludowe z 30 czerwca 1946 r. w raportach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Wybór dokumentów*, oprac. T. Kisielewski, M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000; T. Wolsza, A. Zaćmiński, *Ludzie listy pisać...*; A. Paczkowski, *Od sfałszowanego zwycięstwa...*; K. Churska-Wołoszczak, *Referendum ludowe...*; A. Daszkiewicz, *Referendum i wybory...*; A. Mazurkiewicz, *Dyplomacja Stanów Zjednoczonych...*; C. Osękowski, *Wybory...*; J. Wtorkiewicz, *Wojsko Polskie w akcji propagandowej...*; M. Skoczylas, *Wybory do Sejmu Ustawodawczego...*; *Kampania wyborcza i wybory...*; *Falszerstwa wyborcze...*; *Wybory do Sejmu Ustawodawczego...*; *Koniec jałtańskich złudzeń...*

¹⁶ Falszerstwom wyborczym w PRL po 1947 r. odrębne artykuły poświęcili tylko Sebastian Ligarski oraz Krzysztof Kolasa. Pierwszy z nich swoje rozważania oparł na dostępnej literaturze, drugi natomiast bazował przede wszystkim na prasie drugoobiegowej z lat osiemdziesiątych (zob. S. Ligarski, *O fałszerstwach wyborczych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – głos w dyskusji* [w:] *Wybory i referenda...*, s. 45–65; K. Kolasa, *Mechanizmy fałszerstw wyborczych...*, s. 359–371).

¹⁷ Szerzej zob. T. Wolsza, A. Zaćmiński, *Ludzie listy pisać...*, s. 201–268; T. Rochatka, *Aparat bezpieczeństwa w Wielkopolsce...*, s. 275–298; A. Zaćmiński, „Identyfikacja wroga” w wyborach do Sejmu PRL z 26 października 1952 r. – metodologia pracy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego [w:] *Wybory i referenda...*, s. 123–147; J. Wojsław, *Strategie propagandowe w latach apogeum stalinizmu na przykładzie wyborów do Sejmu z 26 października 1952 r.: język tekstu i obrazu* [w:] *ibidem*, s. 455–488; M. Mazur, *Strategie perswazyjne w wyborach do Sejmu w latach 1947, 1952, 1957. Model porównawczy* [w:] *ibidem*, s. 489–507; S. Drabik, *Bezpieka i partia wobec wyborów...*, s. 129–161; A. Zaćmiński, *Duchowieństwo...*, s. 61–76; J. Wojsław, *Kampania propagandowa...*, s. 133–153; A. Hutnikiewicz, *Obraz wyborów parlamentarnych w latach 1947 i 1952 w prasie szczecińskiej* [w:] *Obraz wyborów w prasie XIX i XX wieku na Pomorzu, Śląsku i w Wielkopolsce*, red. A. Chlebowska, J. Nowosielska-Sobel, Szczecin 2007, s. 331–346; J. Tyszkiewicz, *Propaganda wyborów do Sejmu PRL w 1952 roku na łamach prasy wrocławskiej* [w:] *ibidem*, s. 347–361.

¹⁸ Z. Błażyński, *Mówi Józef Światło. Za kulisami bezpieki i partii 1940–1955*, Warszawa 1990, s. 195.

kołów stało się niepotrzebne. Zaproponowałem wobec tego, aby je zniszczyć. Ale Romkowski oświadczył, że z polecenia Bieruta ma je zabrać ze sobą, i wyszedł. Spojrzeliśmy tylko po sobie i zrozumieliśmy od razu, o co chodzi. Nikt z nas, ani ja, ani Taboryski, Bień i Szenk, nie wierzyliśmy temu, co Romkowski powiedział. Zrozumieliśmy tylko, że skoro sfalszowane protokoły były już gotowe, to najwidoczniej Bierut wolał wstawić cyfry w biurze politycznym aniżeli u nas. Tam zawsze są ludzie z jego punktu widzenia bardziej zaufani i grono wtajemniczonych może być mniejsze. Z ogłoszonych wyników wyborów okazało się, że nasze przypuszczenia były słuszne. Wybory wypadły w stu procentach po myśli partii¹⁹. Słowa Świątły należy opatrzyć szerszym komentarzem.

Po pierwsze, ewentualne fałszerstwo mogło dotyczyć tylko dwóch spraw: frekwencji oraz liczby skreśleń na wrzuconych do urn kartach wyborczych²⁰. Ponieważ w każdym okręgu zarejestrowano tylko jedną listę, na której umieszczono tylu kandydatów, ilu miało zostać wybranych posłów, jak słusznie stwierdził Sebastian Ligarski, nikt inny zwyczajnie nie mógł wygrać głosowania²¹. Nie oznacza to jednak, jak skonstatował rzeczony badacz, że „fałszerstwa nie były potrzebne”²². O ile skład sejmu w istocie był z góry przesądzony (gdyby choć jeden kandydat z list FN nie uzyskał wymaganego poparcia w sejmie, powstałby *vacat*), o tyle masowy udział w wyborach i mniejsza liczba skreśleń miały dla władz duże znaczenie propagandowe i w tym zakresie mogło dochodzić do fałszerstw. Oficjalna frekwencja na poziomie 95,03 proc. uzasadniała ogłoszenie wielkiego sukcesu PZPR i jej sojuszników, a poparcie dla list FN wynoszące blisko 100 proc. (skreśleń na kartach miało dokonać tylko 0,2 proc. głosujących)²³ pozwalało mówić o powszechnym poparciu dla komunistów i ich sojuszników.

Po drugie, pisanie o zwyczajnym fałszerstwie, rozumianym jako prosta zmiana faktycznych wyników głosowania w dokumentacji wyborczej, w przypadku wyborów do Sejmu PRL I kadencji, a także późniejszych, byłoby ogromnym uproszczeniem. Należy mieć na uwadze charakterystyczne dla kolejnych okresów w dziejach PRL czynniki, które rzutowały na przebieg wyborów oraz stosowane przez władze manipulacje. Analizując wybory z 26 października 1952 r., trzeba pamiętać, że odbywały się one w apogeum stalinizmu w Polsce²⁴, a więc w okresie największego terroru i zastraszenia społeczeń-

¹⁹ Cyt. za: *ibidem*.

²⁰ T. Wolsza, A. Zaćmiński, *Ludzie listy pisać...*, s. 229.

²¹ S. Ligarski, *O fałszerstwach wyborczych...*, s. 50.

²² *Ibidem*. Zbliżone stanowisko zajmuje Andrzej Zaćmiński, który uważa, że „biorąc za punkt wyjścia totalitarny model tych wyborów [do Sejmu PRL I kadencji – przyp. M.S.], fałszerstwo wydaje się mało prawdopodobne. Jeżeli nastąpiło, czego nie można wykluczyć, to nosiło ono znamiona raczej »retuszu« w granicach błędu statystycznego (3 może 5 proc.)” (T. Wolsza, A. Zaćmiński, *Ludzie listy pisać...*, s. 233).

²³ Monitor Polski 1952, nr A-91, poz. 1414, Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 28 X 1952 r. w sprawie wyników wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w dniu 26 X 1952 r.

²⁴ W tym miejscu warto odnotować słuszną uwagę Jerzego Eislera na temat cezur chronologicznych tego okresu w dziejach PRL. „Osobiście – stwierdził historyk – nie mam w tym względzie najmniejszych wątpliwości i uważam, że określenie »stalinizm« w przypadku Polski może i powinno być łączone z latami 1944–1956. Wyodrębnianie z tego okresu lat 1948–1955 ma zwykle podtekst polityczny i niejednokrotnie służy utrwalaniu mitu niemal demokratycznych początków »władzy ludowej« z lat 1944–1947. Wtedy – słyszymy – funkcjonował system wielopartyjny, dość szeroki był zakres swobody wypowiedzi, istniała jeszcze gospodarka trójsektorowa (sektory: państwowy, spółdzielczy i prywatny), nie podejmowano kolektywizacji rolnictwa

stwa. Funkcjonariusze rozbudowanego aparatu bezpieczeństwa publicznego brutalnie zwalczali wszelkie przejawy negatywnego nastawienia do władz. Przyczyną aresztowania mogło być opowiedzenie politycznego dowcipu lub słuchanie w domu zachodnich audycji radiowych, o czym w siedzibie lokalnego UB mógł poinformować sąsiad, nie mówiąc już o krytycznych wypowiedziach pod adresem rządzących w szerszym gronie. Nawet członkowie PZPR nie mogli czuć się bezpiecznie. „Totalitaryzm komunistyczny – pisał Andrzej Paczkowski – którego najdoskonalsza – ale nie jedyna – realizacja miała miejsce w epoce Stalina (1929–1953), odróżniał się od innych totalitaryzmów (przede wszystkim od faszystowskiego i nazistowskiego) m.in. tym, że wykreowano »wroga wewnętrznego«. Wróg istniał wewnątrz totalitarnej monopartii, mógł się pojawić na każdym szczeblu jej hierarchii, działał w całkowitym ukryciu, więc zwalczanie go było zadaniem ważnym, pilnym i trudnym”²⁵. Potencjalnym wrogiem był zatem właściwie każdy, co tworzyło powszechną atmosferę strachu i poczucia zagrożenia.

Większość obywateli, chcąc uniknąć przykrych konsekwencji „niesubordynacji”, wołała brać udział w rytuałach urządzanych przez partię komunistyczną, w tym także w wyborach – do uczestnictwa w których „zachęcano” za pomocą intensywnej akcji propagandowej i różnych nacisków, takich jak np. wizyty agitatorów w mieszkaniach wyborców²⁶. W dniu głosowania lokalne władze organizowały demonstracyjne, zbio-

i nie atakowano otwarcie Kościoła katolickiego. Wszyscy, którzy utrzymują, że stalinizm w Polsce zaczął się dopiero w 1948 r., wraz z odsunięciem Gomułki z zajmowanych stanowisk i objęciem pełni władzy przez Bieruta i skupionych wokół niego »stalinowców«, świadomie lub nie, przyczyniają się do utrwalenia tego mitu. Gomułka [...] przecież także był »stalinowcem« i odegrał ważną rolę w pierwszych latach »władzy ludowej«, kiedy, wbrew przeświadczeniu wielu ludzi, terror był znacznie bardziej brutalny niż po 1948 r., kiedy faktycznie nabrał rozpędu proces sowietyzacji Polski. Główna różnica polegała na tym, że do 1948 r. terror wymierzony był w zadeklarowanych przeciwników nowej władzy: przede wszystkim w żołnierzy podziemia niepodległościowego i działaczy opozycyjnych partii, w tym zwłaszcza PSL. Potem natomiast stał się wszechogarniający i jego ofiarami mogli być w praktyce wszyscy ludzie” (J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych. Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014, s. 76–77).

²⁵ A. Paczkowski, *Departament X – kontekst ogólny i aspekty międzynarodowe* [w:] *Departament X MBP. Wzorce – struktury – działanie*, red. K. Rokicki, Warszawa 2007, s. 11. Na temat poszukiwania wrogów w szeregach samej PZPR szerzej zob. R. Spałek, *Komuniści przeciwko komunistom. Poszukiwanie wroga wewnętrznego w kierownictwie partii komunistycznej w Polsce w latach 1948–1956*, Warszawa–Poznań 2014.

²⁶ Każdemu agitatorowi Frontu Narodowego, wzorem praktyki stosowanej w Związku Sowieckim (zob. np. V. Zaslavsky, R.J. Brym, *The Functions of Elections...*, s. 365), przydzielano „pod opiekę” określoną grupę wyborców (kilka domów, blok mieszkalny, średnio 10–15 rodzin). „Agitator działający w obwodzie – głosiła stosowna instrukcja KC PZPR – powinien przede wszystkim poznać teren jemu powierzony, zorientować się w obliczu społecznym, zawodowym, politycznym mieszkańców – nawiązać kontakt z komitetem blokowym, z członkami partii mieszkającymi w danym obwodzie. Pomagając skontrolować spisy wyborców i rozprowadzając literaturę wyborczą, agitator może trafić do każdej rodziny, może zaprosić wyborców na spotkanie w obwodzie – względnie na zebranie do któregoś z sąsiadów – zaprosić wyborców na spotkanie z kandydatem na posła. Agitator powinien organizować niewielkie zebrania mieszkańców, na których będzie on zaznajamiał wyborców z najważniejszymi zagadnieniami kampanii wyborczej, z programem Frontu Narodowego, z sytuacją międzynarodową i walką o pokój, z zasadami ordynacji wyborczej, z sylwetkami kandydatów na posłów – będzie odpowiadał na pytania – czytał głośno wydawnictwa wyborcze, względnie odpowiednie artykuły z prasy itd. Jednakże agitator nie może ograniczać się jedynie do uświadamiającej działalności. Powinien on również interesować się życiem ludzi, ich troskami, ich bólami, ich potrzebami. [...] Troska o człowieka pracy, która powinna przenikać całą działalność agitacyjną, stanie się źródłem zaufania agitatora i jego autorytetu wśród mas” (Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej: AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), V/23, Instrukcja w sprawie zadań organizacji partyjnych w kampanii

rowe pochody do lokali wyborczych pracowników wybranych zakładów pracy, członków reżimowych organizacji czy mieszkańców wsi, agitatorzy zaś czuwali, aby wyborcy, za których byli odpowiedzialni, wzięli udział w głosowaniu. Po opornych wysyłano dodatkowe grupy agitacyjne, wyposażone w środki transportu, którymi dowożono do siedzib obwodowych komisji wyborczych²⁷. Aktywiści zasiadający w tych komisjach oraz towarzyszący im agitatorzy nierzadko wywierali na wyborców dodatkowe naciski, aby głosowali zgodnie z oczekiwaniami władz. Na przykład anonimowy czytelnik „Gromady – Rolnika Polskiego” z Krajewa Starego (woj. białostockie) swoją wizytę w lokalu wyborczym 26 października 1952 r. w liście do redakcji opisał następująco: „Za kolejką i ja wchodzę na salę wyborczą, podaję swoje imię i nazwisko, otrzymuję kartkę złożoną na połowę. Odchodzę do kurtyny, a prelegenci nie pozwalają mi tam wejść, tylko zmusili mnie i wszystkich ludzi głosujących do bezpośredniego wrzucenia głosu do urny. Nawet nie dali nam przeczytać, co pisało. Kurtyna nieczynna była zupełnie, tak odbywały się wybory w Porytem”²⁸. Z kolei Witold Lebiedziński – wyborca ze wsi Jabłonna w województwie warszawskim – przedstawił swoje doświadczenia z głosowania w skardze do PKW. „O godz. 20.10 – relacjonował – wszedłem do lokalu Komisji Wyborczej nr 59 w Jabłonie razem z moją żoną i 4-letnią córeczką – aby dokonać zaszczytnego, obywatelskiego obowiązku głosowania. Zza stołu prezydiального podniósł się pijany osobnik i ordynarnym głosem zawołał: co to, tak późno? Wyście pewnie przyszli głosować z bojaźni? Oświadczyłem, że wybory trwają od godz. 6 do godz. 22, że udział w głosowaniu spotyka mnie po raz pierwszy w życiu, że idę do urny z radością i wzruszeniem. Zapytałem, na jakiej podstawie obywatel zza stołu prezydiального ośmielił się użyć słowa »bojaźń«? Zapytałem, kim jest ten obywatel? Przewodniczący komisji – zdetonowany – odpowiedział mnie, że awanturnik nie jest członkiem komisji. Do mojej rozmowy z przewodniczącym wtrącił się ziejący oparami alkoholu ob. Janczarek – członek Gminnego Komitetu PZPR, i oświadczył, że za dużo gadam, że »oni« (nie wiem kto) podjęli zobowiązanie zakończenia wyborów do godz. 12, że ja przychodzę za późno”²⁹. Dopuszczano także do sytuacji, gdy jedna osoba głosowała w zastępstwie za pozostałych członków rodziny, a nawet sołtys za całą wieś³⁰.

wyborczej do Sejmu, Warszawa, 1 IX 1952 r., k. 254–255). Na temat pracy agitatorów zob. np. AAN, Biuro Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Narodowego w Warszawie (dalej: BOKFN), 14, Sprawozdanie Wojewódzkiego Komitetu Frontu Narodowego z wyborów, Katowice, 7 XI 1952 r., b.p.

²⁷ S. Stepka, *Władze partyjno-państwowe a chłop w okresie wyborów (1947–1957)* [w:] *Represje wobec sił i ruchu ludowego (1944–1956). Materiały z konferencji naukowej 5–6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie*, t. 1, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2003, s. 56; Archiwum Państwowe w Lublinie, Akta gminy w Markuszowie, 96, Pismo sekretarza Prezydium GRN w Markuszowie do sołtysa gromady Zabłocie, Markuszów, 26 X 1952 r., k. 114.

²⁸ Cyt. za: AAN, KC PZPR, 237/VII 291 (mikrofilm nr B 50426), Odpis listu anonimowego do redakcji „Gromady – Rolnika Polskiego”, Krajewo Stare, data wpływu: 7 XI 1952 r., k. 86. Podczas postępowania wyjaśniającego, przeprowadzonego na polecenie kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR Antoniego Alstera, członkowie obwodowej komisji wyborczej nr 56 w Porytem zaprzeczyli, jakoby podczas głosowania 26 X 1952 r. w ich lokalu wyborczym wywierano naciski na wyborców (*ibidem*, Wyjaśnienia na pismo KC PZPR z dnia 14 XI 1952 r., b.m. i b.d., k. 89). Za wskazanie przywoływanych dokumentów serdecznie dziękuję dr Natalii Jarskiej.

²⁹ AAN, BOKFN, 86, Skarga Witolda Lebiedzińskiego do Państwowej Komisji Wyborczej, Jabłonna k. Warszawy, 27 X 1952 r., k. 69.

³⁰ A. Garlicki, *Stalinizm*, Warszawa 1993, s. 59.

Pamiętając o tych uwarunkowaniach oraz o bezprawnych naciskach na wyborców, trudno uznać, że wyniki wyborów do Sejmu PRL I kadencji (zarówno frekwencja, jak i liczba skreśleń na kartach) oddawały rzeczywiste poglądy społeczeństwa, nawet gdyby przyjąć, że nie doszło do fałszerstw.

Dodatkowo liczne wątpliwości nasuwają się po analizie zachowanych protokołów głosowania. Wiele obwodowych komisji wyborczych sporządzało je ołówkiem³¹, co znacznie ułatwiało ewentualne fałszerstwa. Na niektórych protokołach widnieją ślady wymazywania pierwotnie wpisanych liczb, które zastąpiono innymi³². Powszechną praktyką było zmniejszanie na gotowej dokumentacji liczby uprawnionych do

³¹ Zob. np. AAN, Państwowa Komisja Wyborcza w Warszawie (dalej: PKW), 99, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 24 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 50–51; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 54 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 110–111; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 27 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 78 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 158–159; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 209 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 418–419; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 288 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 580; AAN, PKW, 106, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 78 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 160–161; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 98 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 200–201; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 99 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 202–203; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 124 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 252–253; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 160 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 324–325; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 165 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 334–335; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 236 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 476–477; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 252 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 510–511; AAN, PKW, 115, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 31 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 64–65; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 43 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 108–109; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 52 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 126–127; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 76 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 184–185; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 93 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 218–219; AAN, PKW, 134, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 2 w Pogrodziu w okręgu wyborczym nr 36 w Gdańsku, k. 6–7; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 14 w okręgu wyborczym nr 36, b.m., k. 30–31; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 87 w okręgu wyborczym nr 36, b.m., k. 178–179; AAN, PKW, 138, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 41 w okręgu wyborczym nr 40, b.m., k. 86–87; AAN, PKW, 142, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 66 w okręgu wyborczym nr 44, b.m., k. 134–135; AAN, PKW, 149, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 130 w okręgu wyborczym nr 51, b.m., k. 259–260; AAN, PKW, 156, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 54 w okręgu wyborczym nr 58, b.m., k. 110–111.

³² Zob. np. AAN, PKW, 99, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 24 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 50–51; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 288 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 580.

wzięcia udziału w głosowaniu. W niektórych przypadkach zmiany w tym punkcie protokołu zostały parafowane przez członka komisji³³ (niekiedy w dodatkowych adnotacjach podawano powody wykreślenia niektórych wyborców ze spisu już w dniu wyborów³⁴), jednak na wielu dokumentach, na których w miejsce skreślonych wpisano nowe dane, brakuje jakiegokolwiek podpisu czy adnotacji³⁵. Liczne skreślenia na protokołach widnieją także w rubrykach określających liczbę oddanych głosów nieważnych, które były przekwalifikowywane na głosy ważne³⁶. Jaskrawym przykładem jest tu okręg wyborczy nr 17 w województwie poznańskim, w którym na znacznej części protokołów obwodowych komisji wyborczych zmian w punkcie dotyczącym liczby oddanych głosów ważnych i nieważnych dokonano najprawdopodobniej tym samym, czerwonym piórem i podobnym charakterem pisma (przy czym ich autor parafował skreślenia i nowe liczby nazwiskiem przewodniczącego właściwej komisji obwodowej)³⁷. Zdarzało się, że osoby sporządzające protokoły wyraźnie się gubiły.

³³ Zob. np. AAN, PKW, 99, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 192 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 384–385; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 302 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 608; AAN, PKW, 115, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 18 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 39; AAN, PKW, 134, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 80 w okręgu wyborczym nr 36, b.m., k. 164; AAN, PKW, 138, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 35 w okręgu wyborczym nr 40, b.m., k. 73.

³⁴ Na przykład na siedemnastu wyborców wykreślonych ze spisu w dniu głosowania przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 214 w okręgu wyborczym nr 1 w Warszawie w przypadku trzech powodem była choroba, trzech – wyjazd, sześciu – wymeldowanie, pięciu – brak czynnego prawa wyborczego (AAN, PKW, 99, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 214 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 428–429).

³⁵ Zob. np. AAN, PKW, 99, Protokół głosowania sporządzony w dniu 27 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 232 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 464; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26/27 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 233 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 466; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 27 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 303 w okręgu wyborczym nr 1, b.m., k. 610; AAN, PKW, 106, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 69 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 142; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 128 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 260; AAN, PKW, 138, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 23 w okręgu wyborczym nr 40, b.m., k. 49; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 53 w okręgu wyborczym nr 40, b.m., k. 110; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 67 w okręgu wyborczym nr 40, b.m., k. 141; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 80 w okręgu wyborczym nr 40, b.m., k. 167.

³⁶ Zob. np. AAN, PKW, 134, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 185 w okręgu wyborczym nr 36, b.m., k. 378; AAN, PKW, 142, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 27 w okręgu wyborczym nr 44, b.m., k. 56; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 74 w okręgu wyborczym nr 44, b.m., k. 150.

³⁷ AAN, PKW, 115, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 5 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 12; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 13 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 28; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 14 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 30; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 32 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 66; *ibidem*, Protokół

Na przykład w obwodzie głosowania nr 68 wspomnianego okręgu wyborczego nr 17 „komisja ustaliła następujący wynik głosowania [...]: a) uprawnionych do głosowania 2127; b) oddano głosów 2052 w tym 16 [liczba przekreślona, bez parafki lub dodatkowej adnotacji – przyp. M.S.] nieważnych i 2127 [liczba przekreślona, obok wpisano 2052, bez parafki lub dodatkowej adnotacji – przyp. M.S.] ważnych”³⁸. Z kolei zgodnie z pierwotną wersją protokołu Obwodowej Komisji Wyborczej nr 137 w okręgu wyborczym nr 36 w województwie gdańskim w obwodzie obejmującym 1187 uprawnionych do głosowania oddano 1402 ważne głosy. W ostatecznej wersji dokumentu wpisano ołówkiem, że ważnych głosów padło 1185. Zmiana nie została opatrzona parafką ani żadnym komentarzem³⁹. Na wielu protokołach znajdują się także adnotacje świadczące o naciskach, które wywierano na wyborców – np. szczegółowe dane o powodach absencji wyborczej osób, po które wysyłano agitatorów (w niektórych przypadkach niegłosujących wskazywano z imienia i nazwiska)⁴⁰.

głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 39 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 100; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 50 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 122; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 53 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 128; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 63 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 148; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 64 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 150; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 67 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 156; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 69 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 170; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 71 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 174; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 27 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 75 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 182; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 104 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 240; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 111 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 254.

³⁸ AAN, PKW, 115, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 68 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 168.

³⁹ AAN, PKW, 134, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 137 w okręgu wyborczym nr 36, b.m., k. 282.

⁴⁰ Zob. np. AAN, PKW, 134, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 113 w okręgu wyborczym nr 36, b.m., k. 233; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 235 w okręgu wyborczym nr 36, b.m., k. 479; AAN, PKW, 106, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 68 w okręgu wyborczym nr 8, b.m., k. 141; AAN, PKW, 115, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 15 w okręgu wyborczym nr 17, b.m., k. 33; AAN, PKW, 138, Załącznik do protokołu głosowania sporządzonego w dniu 27 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 36 w okręgu wyborczym nr 40, Szczecin, 27 X 1952 r., k. 77; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 65 w okręgu wyborczym nr 40, b.m., k. 137; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 77 w okręgu wyborczym nr 40, b.m., k. 161; AAN, PKW, 149, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 118 w okręgu wyborczym nr 51, b.m., k. 235; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 164 w okręgu wyborczym nr 51, b.m., k. 327; AAN, PKW, 156, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 2 w okręgu wyborczym nr 58, b.m., k. 7; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony w dniu 26 X 1952 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 162 w okręgu wyborczym nr 58, b.m., k. 337.

Wracając do cytowanej wypowiedzi Józefa Świątły, należy zatem stwierdzić, że jeśli jest zgodna z prawdą, to przedstawia tylko mały fragment obrazu mechanizmów fałszowania wyborów do Sejmu PRL I kadencji. Sytuacja, którą opisał były wicedyrektor Departamentu X MBP, mogła być tylko wierzchołkiem góry lodowej. Fałszerstw dokonywano już na poziomie obwodowych komisji wyborczych⁴¹, których członkowie ewidentnie starali wykazać się przed władzami jak najlepszymi wynikami w swoich obwodach. Świadczą o tym dopiski na protokołach głosowania, w których skrupulatnie i nadgorliwie wyliczano powody absencji wyborczej osób, które 26 października 1952 r. nie stawiły się w lokalach wyborczych (abstrahując od faktu, że część wyborców wzięła udział w głosowaniu pod wpływem presji lub wręcz przymusu). W związku z różnorodnością zastosowanych manipulacji i fałszerstwami „spontanicznymi” rzeczywistych wyników głosowania w praktyce nie da się ustalić. Pamiętając o takich uwarunkowaniach, jak atmosfera terroru i powszechna presja, można przypuszczać, że większość obywateli rzeczywiście wzięła udział w wyborach, a prawdziwa frekwencja wyniosła nie mniej niż 75 proc.⁴²

Mechanizmy manipulacji i fałszerstw wyborczych wykorzystane w wyborach do Sejmu PRL I kadencji na trwałe weszły do katalogu działań stosowanych w peerełowskich głosowaniach w kolejnych latach, mimo zasadniczej zmiany realiów politycznych i zasad prawa wyborczego. Stworzono wówczas (a właściwie wdrożono stworzony gdzie indziej) zasadniczy schemat, który aż do końca funkcjonowania dyktatury komunistycznej w Polsce nie został zastąpiony żadnym innym, a podlegał jedynie pewnym modyfikacjom, służącym zamaskowaniu skrajnie niedemokratycznych praktyk, stosowanych podczas wyborów do Sejmu PRL aż do 1985 r. Oczywiście wybory w 1957 r. (przede wszystkim zaś poprzedzająca je kampania wyborcza), późniejsze głosowania w okresie rządów Władysława Gomułki, wybory epoki gierkowskiej oraz głosowanie z 1985 r. różniły się od siebie. Różnice między nimi dotyczyły jednak głównie warunków politycznych, w których się odbywały, stopnia represyjności systemu i pewnych elementów propagandowych. Wykorzystywane w nich mechanizmy organizacyjne manipulacji i fałszerstw pozostawały jednak zbliżone. Stale czerpano przy tym z doświadczeń z lat 1946, 1947 i 1952, chociaż począwszy od 1957 r., w kampaniach wyborczych nie stosowano już terroru ani powszechnego zastraszania społeczeństwa, większy nacisk kładąc na zakrojone na bardzo szeroką skalę akcje propagandowe – „wręcz obłędne”, jak zapisał w swoim dzienniku w związku z wyborami w 1969 r. Mieczysław Rakowski⁴³.

⁴¹ Andrzej Garlicki zauważył, że obwodowe komisje wyborcze, ściśle związane z lokalnymi władzami, były zainteresowane jak najwyższą frekwencją wyborczą w swoich obwodach, gdyż „niższa niż przeciętna krajowa frekwencja świadczyła o ich złej pracy i mogła mieć daleko idące konsekwencje” (*idem, Stalinizm...*, s. 59).

⁴² Taki sam odsetek w kontekście średniej frekwencji wyborczej w ZSRS (gdzie według oficjalnych danych zawsze była ona bliska 100 proc.) podali w swoich oszacowaniach zachodni badacze – Victor Zaslavsky, Robert J. Brym, Martin Harrop i William L. Miller (V. Zaslavsky, R.J. Brym, *The Functions of Elections...*, s. 366; M. Harrop, W.L. Miller, *Elections and Voters. A Comparative Introduction*, Basingstoke–London 1987, s. 21). Z kolei zdaniem Rasmy Karklinsa wynosiła ona średnio 90–95 proc. (*idem, Soviet Elections...*, s. 453).

⁴³ M.F. Rakowski, *Dzienniki polityczne*, t. 4: 1969–1971, Warszawa 2001, s. 83.

Zasadnicza manipulacja związana z wyborami do Sejmu PRL w całym omawianym okresie polegała na rejestrowaniu w każdym okręgu tylko jednej, kontrolowanej przez PZPR, listy wyborczej. Próby rejestracji innych list były skazane na porażkę, gdyż władze miały pełną kontrolę nad odpowiedzialnymi za tę procedurę komisjami wyborczymi⁴⁴. W listopadzie 1956 r., w trakcie narady z I sekretarzami komitetów wojewódzkich dotyczącej nadchodzących wyborów, Edward Ochab instruował zebranych: „Przed wszystkim należy zapewnić sobie istotny wpływ, codzienny wpływ na okręgowe komisje wyborcze. Dobrze byłoby, aby towarzysze nas informowali, co wam wiadomo o składzie tych okręgowych komisji wyborczych, jak wyglądają kontakty instancji partyjnych z tymi okręgowymi komisjami, które nie mogą potknąć się i popełnić błędów. Nie mogą w szczególności beztrąsko zarejestrować zgłoszonych list wyborczych, nawet jeśli tam będzie 10 pieczętek i 100 podpisów. Chociaż formalnie ustawa pozwala na przyjęcie zgłoszenia więcej list, nie tylko jednej listy [...], a więc pod względem formalnym mogą być zebrane odpowiednie podpisy i pieczętki na listy, które będą różne grupy próbowały zgłaszać w okręgowej komisji wyborczej. Tę okręgową komisję wyborczą trzeba codziennie mieć na oku i w gruncie rzeczy trzymać w garści, chociaż nie może to przybierać form administracyjnych czy rzucających się w oczy, czy dających podstawę do rozróbki przeciw partii”⁴⁵.

W kolejnych latach Kancelaria Rady Państwa i prezydium rad narodowych (formalnie odpowiedzialne za ich powoływanie) przedkładały do akceptacji władz partyjnych projekty składu personalnego poszczególnych komisji wyborczych, zawierające charakterystykę potencjalnych członków. W odniesieniu do komisji okręgowych/wojewódzkich decyzje zapadały w Wydziale Organizacyjnym KC PZPR, składy komisji obwodowych konsultowano z terenowymi instancjami partyjnymi⁴⁶. Najważniejsza była obsada stanowiska przewodniczącego oraz sekretarza każdej z nich. W 1976 r. Krystyna Dąbrowa, I zastępca kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR, w piśmie rozesłanym do I sekretarzy komitetów wojewódzkich stwierdzała: „Zakładamy, że obok podstawowego trzonu komisji złożonego z członków PZPR, w każdej z nich będzie zapewnione uczestnictwo jednego do dwóch członków ZSL, członka SD i bezpartyjnych. Przewodniczącymi komisji powinni być w zasadzie działacze PZPR, a sekretarzami w każdym przypadku działacze PZPR”⁴⁷. Nad składem komisji wyborczych

⁴⁴ Szerzej zob. M. Siedziako, *Partia wybiera...*

⁴⁵ Cyt. za: P. Machcewicz, *Wstęp* [w:] *Kampania wyborcza i wybory...*, s. 11.

⁴⁶ Zob. np. AAN, PKW, 399, Proponowane przez prezydium wojewódzkich rad narodowych składy wojewódzkich (miejskich w miastach wyłączonych z województw) komisji wyborczych, 1961 r.; Archiwum Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej (dalej: APRP), Kancelaria Rady Państwa (dalej: KRP); zespół w opracowaniu, jednostki archiwalne nie mają sygnatur ani paginacji, podają tytuły teczek – w cudzysłowie – oraz przywoływanych z nich dokumentów), „Składy komisji wyborczych: korespondencja z KC PZPR, pisma o powołaniu poszczególnych osób w skład komisji wyborczych, 1969 r.”; Notatka dla szefa Kancelarii Rady Państwa, Warszawa, 21 II 1969 r.

⁴⁷ APRP, KRP, „Zbiór zarządzeń, wytycznych Rady Państwa, Państwowej Komisji Wyborczej, pisma okólne Kancelarii Rady Państwa, 1976 r.,teczka 1”, Pismo I zastępcy kierownika Wydziału Organizacyjnego KC PZPR Krystyna Dąbrowy do I sekretarzy komitetów wojewódzkich PZPR, Warszawa, 8 I 1976 r.

czuwała także Służba Bezpieczeństwa⁴⁸, eliminując niepewne kandydatury – w 1985 r. np. dotyczyło to 341 osób⁴⁹.

Kontrolując aparat wyborczy, komuniści mogli być pewni, że próby rejestracji konkurencyjnych wobec FN/FJN/PRON list wyborczych zakończą się niepowodzeniem. Najwięcej takich inicjatyw pojawiło się w okresie poprzedzającym wybory do Sejmu PRL II kadencji w styczniu 1957 r., kiedy wielu Polaków miało nadzieję na faktyczną demokratyzację ustroju. Na przykład w Jarosławiu dwa koła Samopomocy Chłopskiej, Rada Zakładowa PGR i Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej próbowały zarejestrować Niezależną Listę Ludową, a w Oświęcimiu Listę Ludową wysunął Komitet Powiatowy ZSL w Wadowicach⁵⁰. Według danych KC PZPR w całym kraju w okresie kampanii wyborczej wysunięto wówczas 60 tys. kandydatów, tymczasem na jedynych zarejestrowanych listach wyborczych FJN znalazło się ich ostatecznie 723⁵¹. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zgłaszanie kandydatur na posłów poza „jednolitifrontową” listą zdarzało się tylko incydentalnie⁵². Sytuacja zmieniła się w 1980 r., kiedy zorganizowaną akcją zgłaszania swoich kandydatów na posłów rozpoczęła utworzona kilka miesięcy wcześniej Konfederacja Polski Niepodległej. Próbując zarejestrować listę KPN w Warszawie (znalezli się na niej dwaj kandydaci: Leszek Moczulski i Tadeusz Stański), Romuald Szeremietiew dowiedział się jednak np., że Okręgowa Komisja Wyborcza nie może tego zrobić, gdyż „w świetle obowiązującej ordynacji wyborczej kandydatów zgłaszają partie polityczne

⁴⁸ Przed każdymi wyborami, aby odpowiednio zorganizować związane z nimi działania, powoływano specjalny sztab koordynacyjny MSW oraz analogiczne sztaby w komendach wojewódzkich Milicji Obywatelskiej, a funkcjonariusze SB w całym kraju byli w stanie podwyższonej gotowości (zob. np. AIPN, 003266/117, Zarządzenie nr 031/61 ministra spraw wewnętrznych w sprawie powołania na okres przedwyborczy i wyborów do Sejmu PRL i rad narodowych sztabu koordynacyjnego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych oraz zadań niektórych służb i jednostek organizacyjnych MSW, [Warszawa], 27 II 1961 r., k. 1–3; AIPN, 212/13, Zarządzenie nr 018/65 ministra spraw wewnętrznych w sprawie powołania na okres przedwyborczy i wyborów do Sejmu PRL i rad narodowych sztabu koordynacyjnego w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych oraz zadań służb i jednostek organizacyjnych MSW, [Warszawa], 27 II 1965 r., k. 277–278; AIPN, Zarządzenie nr 029/69 w sprawie wprowadzenia stanu wzmożonej czujności w czasie wyborów do Sejmu PRL i rad narodowych oraz w okresie poprzedzającym wybory, Kraków, 27 V 1969 r., k. 63–64; AIPN, 01094/306, Regulamin pracy sztabu MSW (powołanego zarządzeniem nr 09/72 w sprawie kierowania działaniami resortu spraw wewnętrznych w okresie kampanii przedwyborczej oraz wyborów do Sejmu PRL) oraz podziału zadań między poszczególnych członków Sztabu, b.m., [styczeń 1972 r.], k. 7–8; AIPN, 003266/117, Decyzja ministra spraw wewnętrznych w sprawie zadań jednostek organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych w okresie poprzedzającym oraz w czasie trwania wyborów do Sejmu PRL i wojewódzkich rad narodowych, Warszawa, 15 III 1976 r., k. 1–3; AIPN, 0296/247, t. 10, Zarządzenie nr 042/79 ministra spraw wewnętrznych w sprawie zadań jednostek organizacyjnych resortu spraw wewnętrznych w grudniu 1979 r. i pierwszym kwartale 1980 r., [Warszawa], 8 XII 1979 r., k. 2–4).

⁴⁹ A. Dudek, *Reglamentowana rewolucja. Rozkład dyktatury komunistycznej w Polsce 1988–1990*, Kraków 2009, s. 62.

⁵⁰ P. Machcewicz, *Wstęp* [w:] *Kampania wyborcza i wybory...*, s. 14.

⁵¹ *Ibidem*. Organizacje i środowiska, którym odmawiano rejestracji wysuwanych kandydatów, często wносиły protesty do Państwowej Komisji Wyborczej, pozostawały one jednak bezskuteczne. Zob. AAN, PKW, 310, Skargi i zażalenia na decyzje okręgowych komisji wyborczych (1), 1957 r.; *ibidem*, 311, Skargi i zażalenia na decyzje okręgowych komisji wyborczych (2), 1957 r.

⁵² Zob. np. AAN, PKW, 400, Odwołanie Zjednoczenia Służb Sprawiedliwości Społecznej od decyzji Okręgowej Komisji Wyborczej w Krakowie, Kraków, 14 III 1961 r., k. 116; J. Olejniczak, *Wybory do Sejmu i rad narodowych w województwie...*, s. 338.

i organizacje społeczne za pośrednictwem komitetów FJN⁵³. Wskazując na przeszkody formalne, tłumaczono odmowę rejestracji listy KPN Zdzisławowi Jamrożkowi w Lublinie⁵⁴. Ogółem KPN próbowała zgłosić kandydatów w czterech okręgach wyborczych: nr 1 w Warszawie, nr 21 w Katowicach, nr 33 w Krakowie oraz nr 38 w Lublinie. Nie dość, że komisje wyborcze nie zarejestrowały list konfederatów, to jeszcze figurujących na nich opozycjonistów poddano represjom. Leszek Moczulski w skardze do przewodniczącego PKW (nie doczekał się odpowiedzi) pisał: „Siedmiu spośród ośmiu kandydatów na posłów – St[anisław] Franczak, K[rzysztof] Gąsiorowski, Z. Jamrozek, R[oman] Kściuczek, L. Moczulski, T. Stański i St[anisław] Tor – zostało zatrzymanych przez funkcjonariuszy Służby Bezpieczeństwa, przy czym niektórzy z nich wielokrotnie. Natomiast trzech kandydatów – St. Franczak, Z. Jamrozek i J[anusz] Piotrowski – stało się przedmiotem napaści grupy chuliganów uzbrojonych w noże i pistolet, grożących śmiercią kandydatom na posłów z ramienia Konfederacji Polski Niepodległej”⁵⁵.

Mając pewność, że w każdym wyborach zostanie zarejestrowana tylko jedna lista wyborcza, władze mogły się skupić na tym, aby wymusić na wyborcach zachowania, które będzie można zinterpretować jako wyraz pełnej akceptacji – takie jak gremialny udział w głosowaniu oraz oddawanie głosów jawne i bez skreśleń. Jak stwierdziła Joanna Olejniczak, osiągnięciu tych efektów miały służyć „wszechogarniająca propaganda, szantaż psychologiczny oraz duże zaangażowanie aparatu bezpieczeństwa, którego rola polegała przede wszystkim na dokładnym rozpoznaniu społecznych nastrojów, a także tzw. trudnych terenów, grup i jednostek, i wreszcie podejmowaniu odpowiednich działań prewencyjnych. Wyborcza farsa – pisała dalej badaczka – była jedną z wielu organizowanych przez władze manifestacji poparcia dla panującego systemu i rządzącej ekipy, i taki też stosunek miało do niej społeczeństwo. Niewzięcie udziału w wyborach i tak niczego nie mogło zmienić, groziło natomiast surowymi konsekwencjami”⁵⁶. Wspomniane konsekwencje nie były do końca realne, liczyło się jednak to, że społeczeństwo czuło się zagrożone ich ewentualnym wyciągnięciem. Jak pisał Jacek Tarkowski, nawet najbrutalniejsza władza „nie jest w stanie i nie stosuje stale przemocy, odwołując się do niej w przypadku łamania prawa, bezpośredniego zagrożenia swych istotnych interesów

⁵³ AAN, KC PZPR, XII/3806, Informacja nr I/21/80, Zgłoszenie L. Moczulskiego i T. Stańskiego jako kandydatów na posłów, Warszawa, 22 II 1980 r., b.p.

⁵⁴ *Ibidem*, Informacja nr I/23/80, Działania KPN w Lublinie, Warszawa, 25 II 1980 r., b.p.

⁵⁵ APRP, KRP, „Skargi i wnioski związane z wyborami do Sejmu PRL i rad narodowych stopnia wojewódzkiego, 1980 r.”, List przewodniczącego Rady Politycznej Konfederacji Polski Niepodległej Leszka Moczulskiego do przewodniczącego Państwowej Komisji Wyborczej, b.m., [marzec 1980 r.], b.p. Na temat działań podejmowanych przez organizacje i ruchy opozycyjne w okresie kampanii wyborczych przed wyborami do Sejmu PRL w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych szerzej zob. m.in. S. Ligarski, *Spółczesność polskie wobec wyborów...*; G. Waligóra, *Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela 1977–1981*, Warszawa 2006, s. 242–246; A. Friszke, *Czas KOR-u. Jacek Kuroń a geneza Solidarności*, Kraków 2011, s. 474–482; J. Skórzyński, *Siła bezsilnych. Historia Komitetu Obrony Robotników*, Warszawa 2012, s. 427–429; Z. Berezzyński, *Wybory w latach 1972–1989 oraz referendum społeczne w 1987 r. na Śląsku Opolskim. Działania aparatu władzy i środowisk opozycyjnych, akcje antywyborcze oraz spontaniczne przejawy postaw opozycyjnych wśród mieszkańców regionu* [w:] *Wybory i referenda...*, s. 263–332; K. Dworaczek, *Opozycja wobec wyborów do Sejmu PRL w 1980 r.* [w:] *ibidem*, s. 665–683; G. Waligóra, *Bojkot wyborów w latach 1984–1985* [w:] *ibidem*, s. 705–719; J. Wąsowicz SDB, „Nie pójdziemy na wybory!” Akcje bojkotu wyborów organizowane przez młodzieżowe organizacje niezależne w Gdańsku w latach 1984–1988 [w:] *ibidem*, s. 737–762.

⁵⁶ J. Olejniczak, *Wybory do Sejmu i rad narodowych w okresie...*, s. 167.

czy dla dania zastraszającego przykładu. Na ogół, jak wiadomo, wystarcza strach przed przemocą, obawa przed karą czy przed samym zastosowaniem przymusu. [...] Istnieje też bogaty arsenał środków pozaprawnych o mniej brutalnym charakterze, które skutecznie mogą wzmacniać nastroje beznadziejności. Mam tu na myśli takie represje, jak pozbawienie pracy, zakaz wykonywania zawodu, odmowa paszportu, dyskryminacja przy rozdziale dóbr itp. Pamięć i groźba represji uruchamia mechanizm »strachu na zapas«, by użyć celnego określenia A. Radziwiłł, który powoduje, że rządzeni antycypują oczekiwania i żądania władzy, podejmując samorzutne działania, które postrzegają jako pożądane przez rządzących⁵⁷. Właśnie ten mechanizm w znacznym stopniu decydował o tym, że obywatele PRL powszechnie uczestniczyli w wyborach.

Władze umiejętnie podsycaly obawy społeczne przed domniemanymi konsekwencjami absencji wyborczej. Na naradzie z I sekretarzami komitetów wojewódzkich PZPR w kwietniu 1961 r. Władysław Gomułka radził np., aby w celu zwiększenia frekwencji doklejać na plakatach i obwieszczeniach wyborczych anonimowe dopiski o treści: „Kto nie głosuje, ten na liście figuruje”. Zgromadzonym swój pomysł tłumaczył tak: „Wyborca sobie pomyśli: może na liście podatkowej albo do redukcji? Taki małeńki maszynopis można gdzieś przylepić, nic w tym złego⁵⁸”.

Lokalne władze partyjne bacznie przyglądały się osobom obniżającym frekwencję wyborczą, sporządzając nawet ich imienne listy. W sprawozdaniu lokalnych władz PZPR z przebiegu wyborów w 1972 r. w powiecie myśliborskim w województwie szczecińskim czytamy np.: „Instancja poczyniła też ustalenia, dokonując pełnego przeglądu osób, które nie wypełniły w dniu wyborów obowiązku obywatelskiego. W oparciu o konkretne rozeznanie ustaliliśmy, że w grupie 783 osób przeważającą część stanowią jehowi [*sic!* – przyp. M.S.], następnie osoby obłożnie chore i starzy wiekiem, część tzw. bezpieczeństwa i nieliczna grupa pozostałych, którzy nie wypełnili obywatelskiego obowiązku z pobudek indywidualnych najczęściej. Materiały te wykorzystane zostaną w zbliżających się następnych wyborach do ogniw administracji terenowej. O postawie naszych członków partii, poza ich aktywnym udziałem w przeprowadzeniu wyborów, niech świadczy fakt, że jedynie jeden członek PZPR w naszym powiecie uchylił się od głosowania – jest to tow. Górnik Józef z Równa, z którym to Egzekutywa KP na swym najbliższym posiedzeniu przeprowadzi rozmowę na tę okoliczność⁵⁹”. W partyjnych sprawozdaniach z przebiegu wyborów zwracano również uwagę na osoby, które głosowały niezgodnie z oczekiwaniami władz, tj. za kotarami lub demonstracyjnie skreślały kandydatów⁶⁰. Także w tych przypadkach w niektórych obwodach sporządzano listy niepokornych, które mogły służyć do wyciągnięcia w stosunku do tych osób konsekwencji⁶¹.

⁵⁷ J. Tarkowski, *Socjologia świata polityki*, t. 1: *Władza i społeczeństwo w systemie autorytarnym*, wstęp E. Wnuk-Lipiński, Warszawa 1994, s. 37–38.

⁵⁸ Cyt. za: J. Olejniczak, *Wybory do Sejmu i rad narodowych w okresie...*, s. 166.

⁵⁹ Zob. np. Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej: AP Sz), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KW PZPR), 2601, Ocena przygotowań i przebiegu wyborów do Sejmu PRL w powiecie myśliborskim, [Myślibórz], [1972 r.], k. 152–153.

⁶⁰ Zob. np. AP Sz, KW PZPR, 2681, Meldunek nr 3 godz. 10:30, Szczecin, 21 III 1976 r., k. 166.

⁶¹ Zob. np. AP Sz, KW PZPR, 2601, Ocena przebiegu kampanii wyborczej do Sejmu PRL, Stargard, 20 III 1972 r., k. 189.

Powszechną manipulacją stosowaną po to, aby ograniczyć konstytucyjnie zagwarantowane prawo do tajnego głosowania, było rozmieszczenie w lokalach wyborczych tzw. kabin (kotar, za które mogli udawać się wyborcy chcący głosować tajnie) w taki sposób, aby utrudnić korzystanie z nich⁶². Dbano przy tym o zachowanie pozorów praworządności. „Nasza partia ma stanowisko – mówił podczas przywoływanej już narady z pierwszymi sekretarzami komitetów wojewódzkich PZPR 5 kwietnia 1961 r. Roman Zambrowski – że członkowie partii głosują bez skreśleń, ZMW głosuje bez skreśleń, aktyw związkowy, najbliższy aktyw FJN głosuje bez skreśleń. I oczywiście my z tego nie robimy tajemnicy wobec bezpartyjnych, o tym bezpartyjnym mówimy, oczywiście nie mówimy tego na żadnych masówkach, nie mówimy tego publicznie, nie mówimy tego w gazetach, nie mówimy tego w radio. Ale na wszystkich stykach z bezpartyjnymi, że tak powiem, to nasze stanowisko stawiamy. Jeśli zaś chodzi o poszczególne tereny, gdzie sytuacja jest trudna, to my powinniśmy być przygotowani do tego, że w tych trudniejszych terenach, ażeby przedsięwziąć wszystkie środki, żeby te siły, które by chciały skreślać, żeby do tego nie dopuścić. Oczywiście nie ma mowy o tym, żeby w sposób jakiś łamiący praworządność, każdy obywatel ma prawo wejść do kabiny i głosować. No, ale organizacje partyjne mają, że tak powiem, doświadczenie, wiedzą, w jaki sposób tam jakoś blokować te kabiny, ażeby nie było tutaj łamania praworządności, ale żeby tam, gdzie nam grozi jakaś działalność zorganizowana, ażeby do niej nie dopuścić”⁶³.

Obawy przed domniemanymi skutkami absencji wyborczej oraz korzystania z prawa do tajnego głosowania wyrażano w listach do administracji wyborczej. „Również uprzejmie powiadamiam o tym – pisał np. do PKW w 1980 r. Józef Wyczółkowski z Czyżewa – że były wypadki ponoszenia gorzkich konsekwencji przez te osoby, które w czasie głosowania wchodziły do kabiny [...] – a więc głosowanie zgodne z Konstytucją. Dlatego też zwracam się do Państwowej Komisji Wyborczej z uprzejmą prośbą o takie zorganizowanie nadchodzących wyborów [...], aby lojalny obywatel dokonujący głosowania zgodnie z naszą Konstytucją nie był następnie dręczony i uznawany za wroga socjalizmu za to głosowanie”⁶⁴. O skutkach głosowania niezgodnego z oczekiwaniami władz pisano też w anonimowym liście z tego samego roku do przewodniczącego komisji: „Górnicy w Zabrze opowiadają, i sam też to widziałem w 1976 r., że w lokalach wyborczych w składzie komisji albo obok komisji siedzi taki obserwator, który zapisuje tych wszystkich, co idą za kotarę, i że tacy potem mają kłopoty w pracy z awansem i lepszą pracą. Że tacy obserwatorzy są, to mówili też członkowie komisji w lokalach wyborczych. Podobno wybory są tajne. Takie sprawy uchylają tajność”⁶⁵.

Działaniem z pogranicza manipulacji i fałszerstw wyborczych było umożliwianie przez obwodowe komisje wyborcze oddawania kilku głosów przez jedną osobę, czyli wspomniane już przy wyborach w 1952 r. głosowanie w zastępstwie. Podczas wyborów do Sejmu PRL II kadencji mąż zaufania z ramienia PZPR w Kamiennej Starej (obwód wyborczy nr 58 w okręgu wyborczym nr 8) dołączył po protokołu obwodowej komisji

⁶² Relacja Wiesława Skrzydły z 17 IX 2013 r., nagranie w zbiorach autora.

⁶³ Cyt. za: J. Olejniczak, *Wybory do Sejmu i rad narodowych w okresie...*, s. 166.

⁶⁴ APRP, KRP, „Skargi i wnioski związane z wyborami do Sejmu PRL i rad narodowych stopnia wojewódzkiego, 1980 r.”, Skarga Józefa Wyczółkowskiego do PKW w Warszawie, Czyżew, 30 I 1980 r., b.p.

⁶⁵ *Ibidem*, List anonimowy do przewodniczącego PKW, b.m., [1980 r.], b.p.

wyborczej, którą obserwował, oświadczenie, w którym stwierdził, że część jej członków nie przestrzegała prawa wyborczego, wydając niektórym głosującym nawet po cztery karty⁶⁶. Tak z kolei swoje doświadczenia w liście do przewodniczącego PKW opisywał w 1980 r. Mieczysław Bielecki z Łopiennika Górnego: „Dnia 23 marca 1980 r. o godzinie 15 przybył do mnie samochodem miejscowy sołtys wsi Łopiennik Podleśny ob. Bazyluk Franciszek, ażebym pojechał oddać głos. Temuż sołtysowi oświadczyłem, że za chwilę przyjadę rowerem, tylko zjem obiad, bo jestem głodny. Lecz sołtys oznajmił, że już wszyscy oddali głos, tylko ja zostałem i nie mogą podsumować wyniku. Wobec tego oświadczyłem sołtysowi, ażeby w moim imieniu zagłosował. Upoważniłem tegoż sołtysa, ażeby za mnie wrzucił kopertę do urny bez skreśleń, na co sołtys wyraził zgodę. W ubiegłych okresach podczas głosowania widziałem naocznie, jak niektórzy głosowali za swych znajomych, sąsiadów lub rodziny, na co mężowie komisji wyrażali zgodę, i z tych powodów upoważniłem sołtysa do oddania głosu w moim imieniu. Teraz słyszałem, że mój głos w ogóle nie był oddany, jakbym odmówił głosowania, że mężowie komisji w Łopienniku Dolnym celowo to uczynili, ażeby podważyć moją opinię i zaszkodzić mi w innej sprawie. Nie wiem, czy to jest prawda, wobec tego zwracam się do przewodniczącego PKW o sprawdzenie, czy głosowałem 23 marca. Ta sprawa jest dla mnie ważna, zależy mi na dobrej opinii, więc proszę o wyjaśnienie”⁶⁷. W odpowiedzi dyrektor Biura Rad Narodowych Kancelarii Rady Państwa stwierdził, że nie można nikogo upoważnić do głosowania⁶⁸. Tymczasem po kolejnych wyborach do Sejmu PRL Józef Puzyniak ze Staszowa skierował do Urzędu Gminnego w Kondratowiczach pismo następującej treści: „Doszła do mnie wiadomość, że Komisja Wyborcza w pkt. Żelewice doliczyła się frekwencji wyborczej w swoim punkcie wyborczym 100 proc. w wyborach do Sejmu, które odbyły się w dniu 13 października 1985 r. Wobec powyższego proszę [o] poinformowanie mnie, kto głosował za mnie i za moją rodzinę:

1. Józef Puzyniak – Staszów
2. Władysława Puzyniak – -»-
3. Remigiusz Puzyniak – -»-
4. Renata Puzyniak – -»-
5. Wojciech Puzyniak – -»-

Jak wiadomo mnie, ze Staszowa oprócz ww. pięciu osób nie brało udziału jeszcze innych piętnaście osób. O ile ktoś za mnie głosował, to proszę mnie poinformować, kto to taki był, abym mógł mu podziękować”⁶⁹. Prośba najprawdopodobniej nie doczekała się odpowiedzi. W anonimowym liście przesłanym do PKW w tym samym roku inny wyborca pisał z kolei: „Słyszac częste spory na temat procentu głosujących do Sejmu, ja jako skromny obywatel Polski nie mogę znieść nieprawości i dlatego chcę podpowie-

⁶⁶ AAN, PKW, 177, Oświadczenie, Kamienna Stara, 20 I 1957 r., k. 101.

⁶⁷ APRP, KRP, „Skargi i wnioski związane z wyborami do Sejmu PRL i rad narodowych stopnia wojewódzkiego, 1980 r.”, List Mieczysława Bieleckiego z Łopiennika Górnego, woj. Chełm, do przewodniczącego PKW Włodzimierza Berutowicza, Łopiennik Podleśny, 4 V 1980 r., b.p.

⁶⁸ *Ibidem*, Odpowiedź dyrektora Biura Rad Narodowych Kancelarii Rady Państwa na list Mieczysława Bieleckiego, [Warszawa], 19 V 1980 r., b.p.

⁶⁹ APRP, KRP, „Skargi i wnioski, 1985 r., teczka 2”, Pismo Józefa Puzyniaka do Urzędu Gminnego w Kondratowiczach, Staszów, 16 X 1985 r.

dzieć, w czym istnieje rozbieżność, a o niej w dyskusji nie wspomina się wcale. Otóż władze mają rację odnośnie [do] przedstawionego procentu uzyskanych głosów i opozycja też ma rację odnośnie [do] ilości faktycznie głosujących osób. Różnica tkwi w tym, że znaczna ilość głosujących, głównie na wsiach, była namawiana w miejscu głosowania przez członków rejestrujących do wrzucania głosów, przeważnie gospodarza rodziny, żeby głosował za całą rodzinę. Namawiany – z obawy przed ewentualnym prześladowaniem go – wrzucał otrzymane głosy za żonę, za rodziców i nieraz i za dziadków. Te fakty są udokumentowane i są do potwierdzenia, bowiem osoby zastępczo głosujące głośno i otwarcie opowiadają o tym sposobie głosowania. Ja na własne uszy to słyszałem od samych tych, co [to] czynili. Działo się to w Lipcach Rejm., w Słupi, Makowie, Głuchowie i Puszczy Marj. a nawet w mieście wojewódzkim w Skierniewicach. Nazwisk tych osób, od których słyszałem, że głosowały za całą rodzinę, nie mogę niestety ujawnić, żeby im nie szkodzić za szczerość, jak również z tych samych względów nie mogę się podpisać pod powyższą informacją⁷⁰.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę na specyfikę wyborów do Sejmu PRL IX kadencji. Odbywały się one w wyraźnie odmiennych warunkach politycznych – system komunistyczny w Polsce wchodził w fazę schyłkową. Jego upadek poprzedziły nieudane próby reform politycznych i ekonomicznych, które miały podtrzymać reżim oparty na hegemonii PZPR. Zaliczały się do nich także zmiany ordynacji wyborczych: najpierw do rad narodowych⁷¹, następnie sejmowej⁷², które rzekomo miały prowadzić do demokratyzacji procesu wyborczego. W istocie jednak, choć znacznie zwiększono liczbę kandydatów na posłów (o każdy mandat w okręgach miały ubiegać się obligatoryjnie dwie osoby – przepis ten nie dotyczył nowo wprowadzonej listy krajowej), wobec utrzymania takich praktyk jak jedna lista wyborcza z miejscami mandatowymi i niemandatowymi (zmieniono tylko szyld – z FJN na PRON) oraz głosowanie bez skreśleń zasadnicze cechy systemu wyborczego (brak rywalizacji i odgórne kreowanie składu sejmu przed wyborami) pozostały niezmienione. To jednak nie nowelizacja przepisów wyborczych, poprzedzona pokazowymi konsultacjami społecznymi na temat różnych wariantów zmian, zdecydowała o wyjątkowości głosowania z 13 października 1985 r. W tym czasie mianowicie stopniowo odzyskiwała siły rozbita wprowadzeniem stanu wojennego, ale wciąż działająca w ramach różnych grup i podziemnych struktur Solidarność. Na mapie opozycji politycznej w PRL pojawiły się także zupełnie nowe, napędzane młodzieńczą energią inicjatywy pokoleniowe, takie jak Federacja Młodzieży Walczącej czy Ruch „Wolność i Pokój”.

Przed wyborami do Sejmu PRL IX kadencji opozycja nawoływała do ich bojkotu⁷³. Podziemna Solidarność wydała wiele ulotek i odezw, w których opisywano peerelowskie wybory jako wiernopoddańczy hołd składany komunistycznym władzom, niemający

⁷⁰ *Ibidem*, List anonimowy adresowany do „Centralnej Komisji Wyborczej do Sejmu” w Warszawie, Skierniewice, październik 1985 r., b.p.

⁷¹ Zob. Dz. U z 1984 r., nr 8, poz. 32, Ustawa z dnia 13 II 1984 r. Ordynacja wyborcza do rad narodowych.

⁷² Zob. Dz. U z 1985 r., nr 26, poz. 112, Ustawa z dnia 29 V 1985 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

⁷³ Szerzej zob. G. Waligóra, *Bojkot...*, s. 705–719; J. Wąsowicz SDB, „*Nie pójdziemy na wybory!*”..., s. 737–762.

wpływu na kształt parlamentu, który stał się narzędziem w rękach PZPR⁷⁴. Poza agitacją antywyborczą działacze opozycji w dniu głosowania prowadzili także ograniczoną akcją niezależnego pomiaru frekwencji. Choć zastosowane metody⁷⁵ nie pozwalają na jej miarodajne, precyzyjne określenie⁷⁶, z całą pewnością inicjatywa ta była jednym z czynników, które sprawiły, że aktywiści zaangażowani w organizację i przeprowadzenie głosowania, świadomi tego, iż mogą być obserwowani, bali się podejmować bezprawne działania (co nie oznacza, że w ogóle tego nie robili), które po raz kolejny umożliwiłyby ogłoszenie wyników podobnych do tych z przeszłości. Na ograniczenie skali manipulacji i fałszerstw wyborczych w 1985 r. wpłynęła także generalna zmiana klimatu politycznego. Po tzw. karnawale Solidarności, w którym Polacy masowo dali wyraz swoim wolnościowym aspiracjom, spadła tolerancja społeczna na sprzeczne z obowiązującym prawem praktyki obwodowych komisji wyborczych, na których spoczywała główna odpowiedzialność za machinacje wyborcze.

To właśnie w obwodach, na najniższym szczeblu liczenia głosów, we wcześniejszych latach fałszowano wyniki głosowań. Z jednej strony stanowiło to rezultat odgórných nacisków władz centralnych, które same nie chciały ingerować w dokumentację wyborczą, a z drugiej – inicjatywy zaangażowanych w prace komisji lokalnych działaczy, którzy chcieli się wykazać⁷⁷. Ich inwencja niekiedy wręcz przekraczała oczekiwania

⁷⁴ Zob. np. *Odezwa Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” w sprawie bojkotu wyborów do Sejmu PRL, b.m., 16 VII 1985 r.* [w:] *Dokumenty władz NSZZ „Solidarność” 1981–1989*, wstęp, wybór i oprac. J. Olszsek, Warszawa 2010, s. 196–197.

⁷⁵ Działania niezależnych obserwatorów w dniu głosowania polegały na „losowaniu bezzwrotnym punktów wyborczych i czasów ich obserwacji w taki sposób, by każdy obwód obserwowany był trzykrotnie w ciągu całego dnia. Schemat losowania zapewniał równy rozkład obserwacji wszystkich punktów w różnych porach dnia. Jednym z elementów zwiększających precyzję oszacowania było zastosowanie w tym roku [solidarnościowi obserwatorzy kontrolowali także wybory do rad narodowych w 1984 r. – przyp. M.S.] takiego sposobu opracowania danych z obserwacji, który uwzględni również liczebności poszczególnych obwodów wyborczych” (*Komunikat Konrada Bielińskiego, pełnomocnika Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” do spraw pomiaru frekwencji wyborczej*, Warszawa, 14 X 1985 r. [w:] *Dokumenty władz...*, s. 210. Świadome działań podejmowanych w dniu głosowania przez opozycję władze starały się utrudniać pracę solidarnościowym obserwatorom, próbując podwyższyć tzw. frekwencję wzrokową – do lokali wyborczych po kilka razy wchodziły te same osoby (niekiedy dowożone samochodami), aktywiści młodzieżowi robili w lokalach sztuczny tłok (K. Kolasa, *Mechanizmy fałszerstw wyborczych...*, s. 366–367).

⁷⁶ Według oficjalnego obwieszczenia PKW w głosowaniu do Sejmu PRL IX kadencji wzięło udział 78,86 proc. uprawnionych do głosowania, tymczasem w komunikacie podziemnej Solidarności frekwencję oszacowano na 66 proc. ± 1 proc. (M. P. z 1985 r., nr 28, poz. 198, Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 15 X 1985 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 13 X 1985 r.; *Komunikat Konrada Bielińskiego, pełnomocnika Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” do spraw pomiaru frekwencji wyborczej*, Warszawa, 16 X 1985 r. [w:] *Dokumenty władz...*, s. 211–213).

⁷⁷ W swoich wspomnieniach Janusz Prokopiak, były I sekretarz KW PZPR, następująco pisał np. o wyborach w 1976 r.: „Liczyły się końcowe rezultaty i frekwencja, i ilość skreśleń, a więc czy dziewięćdziesiąt osiem i pół procent czy dziewięćdziesiąt dziewięć i jedna dziesiąta. Na takim poziomie rozgrywała się swoista rywalizacja między województwami. Ważne były dziesiąte części procenta, do osobliwej statystyki, która zawsze była podstawą politycznej oceny, a każdy chciał wypaść celująco. [...] Dyżurni KC nie ujawniali frekwencji w innych województwach. Zawsze informowano nas: »ciągniecie się w ogonie«. To była taka swoista mobilizacja. Co ona miała zmienić? Jak wpłynąć na uczestnictwo w głosowaniu?». Postawione pytania autor cytowanych wspomnień pozostawił bez odpowiedzi (J. Prokopiak, *Radomski czerwiec '76. Wspomnienia partyjnego sekretarza*, Warszawa–Radom 2001, s. 45). W rozmowie ze mną

decydentów. Zbyt pomysłowych dyscyplinowano, starając się przynajmniej zachować pozory, że są przestrzegane wymogi praworządności wynikające z ordynacji. Zgodność działań aparatu wyborczego z obowiązującym prawem badała PKW. Wysyłani w teren inspektorzy PKW czuwali, aby proces wyborczy przynajmniej sprawiał wrażenie zgodnego z wymogami określonymi w przepisach prawa⁷⁸.

Jeśli chodzi o działania, którym starano się zapobiegać, to do ciekawszych przypadków wykrytych przez inspektorów należał konkurs na najlepszy obwód wyborczy, ogłoszony przez Dzielnicowy Komitet FJN Wrocław-Krzyki w 1976 r. Jednym z kryteriów, na których podstawie planowano oceniać pracę obwodowych komisji wyborczych, była frekwencja w poszczególnych obwodach. Według pomysłodawców, zależała ona więc nie tyle od chęci wyborców, aby skorzystać z przysługującego im prawa, ile z właściwej pracy aktyw w komisjach⁷⁹. Konkurs nie doszedł do skutku, ale już sam pomysł pokazuje, jak absurdalną logiką posługiwał się aktyw wyborczy. Otwarte pozostaje pytanie: ilu tego rodzaju inicjatyw inspekcja PKW nie wykryła? Fakt, że dysponowała ona niebył rozbudowanym aparatem (kilkudziesięciu inspektorów w całym kraju), pozwala przypuszczać, iż liczba ta mogła być niemała.

Tego rodzaju motywowanie obwodowych komisji wyborczych rzecz jasna samo w sobie nie było fałszerstwem, ale za takie można już uznać nieuprawnione wystawianie przez prezydów rad narodowych zaświadczeń o prawie do głosowania poza miejscem zamieszkania. Proceder ten wykryto np. w 1972 r. na Dolnym Śląsku. „Inspektor PKW na miasto i województwo Wrocław – czytamy w jednym ze sprawozdań zespołu inspektorów PKW z 1972 r. – sygnalizuje: »zarówno w mieście Wrocławiu, jak i województwie wrocławskim można zaobserwować tendencję do uzyskania jak najlepszych wyników głosowania, m.in. przez wykreślenie z list osób, co do których jest pewność, że nie będą głosowały; wydając zaświadczenia o prawie głosowania. [...] Np. w gromadzie Wito-

Tadeusz Fiszbach, były I sekretarz KW PZPR w Gdańsku, wspominał natomiast, że kiedy w 1980 r. frekwencja wyborcza na podlegającym mu terenie okazała się nieznacznie niższa od średniej w całej Polsce (według obwieszczenia PKW w głosowaniu 23 III 1980 r. w całym kraju wzięło udział 98,87 proc. uprawnionych, a w okręgu gdańskim – 94,38 proc.; M. P. z 1980 r., nr 9, poz. 37, Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 24 III 1980 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 23 III 1980 r.), został wezwany na rozmowę dyscyplinującą do KC (relacja Tadeusza Fiszbacha z 25 III 2013 r., nagranie w zbiorach autora). Z kolei według Jana Stopyry, w latach 1973–1984 prezydenta Szczecina, kiedy frekwencja wyborcza była zbyt niska, władze partyjne występowały z pretensjami do władz miasta. Jednocześnie przyznał, iż podczas wyborów do Sejmu PRL w okresie swojego urzędowania stykał się z „poprawianiem” ich wyników; indagowany w tej sprawie odmówił jednak udzielenia szerszych informacji (relacja Jana Stopyry z 13 III 2012 r., nagranie w zbiorach autora).

⁷⁸ Na temat zadań i pracy inspektorów PKW zob. np. APRP, KRP, „Posiedzenia PKW od 1 IV do 2–3 VI 1969 r.”; Notatka w sprawie zadań i organizacji inspekcji terenowej, [Warszawa, 1969 r.], b.p.; *ibidem*, Materiały na pierwszą odprawę inspektorów PKW, [Warszawa, 1969 r.], b.p.; APRP, KRP, „Inspekcja PKW – zbiór informacji z terenu, tezy i wytyczne dla inspektorów, 1972 r., teczka 1–3”; APRP, KRP, „I posiedzenie Państwowej Komisji Wyborczej w dniu 1 II 1980 r.”; Wytyczne dla inspektorów Państwowej Komisji Wyborczej w wyborach do Sejmu i rad narodowych stopnia wojewódzkiego, Warszawa, 1 II 1980 r., b.p.

⁷⁹ APRP, KRP, „Posiedzenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 17 II 1976 r., 1976 r., teczka 2”; Pismo przewodniczącego PKW Jerzego Bafii do sekretarza OK FJN Witolda Jarosińskiego, Warszawa, 19 II 1976 r., b.p.; *ibidem*, Pismo sekretarza OK FJN Edwarda Milczarka do przewodniczącego PKW Jerzego Bafii, Warszawa, 20 II 1976 r., b.p.

szów (okręg nr 76) skreślono ze spisu obywatelkę Oczkoś Rozalię, która jest poważnie chora i być może nie weźmie udziału w głosowaniu, co tym samym zwiększy procent głosujących (wydano jej zaświadczenie o prawie głosowania bez jej prośby)«. Ponadto we Wrocławiu zdarzył się fakt zaniesienia do domu zaświadczenia o prawie głosowania osobie, która nie brała udziału w głosowaniu w dwóch poprzednich wyborach»⁸⁰. Wydawanie podejrzenie dużej liczby zaświadczeń inspekcja PKW w 1972 r. oprócz Wrocławia odnotowała także w innych miejscach, m.in. w Krakowie i Elku⁸¹. O część z nich musieli wnioskować sami wyborcy, ale jak wskazuje powyższy przykład, zdarzało się również, że wystawiano je z inicjatywy urzędników, którzy w ten sposób próbowali sztucznie podnieść frekwencję. Wyborca, na którego wystawiano taki dokument, był bowiem wykreślany ze spisu wyborczego w swoim miejscu zamieszkania i nawet jeśli nie wziął udziału w głosowaniu gdzie indziej, jego absencja nie obniżała frekwencji. Trudno oszacować skalę tego zjawiska, ponieważ nie prowadzono w tej sprawie ogólnopolskich statystyk – ale nawet gdyby istniały, nie dałoby się określić, ilu wyborców pobrało zaświadczenia dobrowolnie, aby później rzeczywiście je wykorzystać.

W Związku Sowieckim, na którego systemie wyborczym wzorowano peerelowski, zaświadczenia o prawie do głosowania poza miejscem zamieszkania pobierano przede wszystkim w miastach – zdaniem Victora Zaslavskiego i Roberta J. Bryma dotyczyło to aż 25 proc. ogółu uprawnionych⁸². Pierwszy ze wspomnianych autorów, zanim wyemigrował z ZSRS, wielokrotnie sam uczestniczył w organizacji głosowań na szczeblu lokalnym. Według niego w jednym z obwodów wyborczych w Leningradzie w 1974 r. zaświadczenia takie pobrało np. 631 na 1456 osób znajdujących się w spisie wyborców (43 proc.)⁸³. Zdaniem innych członków obwodowych komisji wyborczych i agitatorów, którzy opuścili ZSRS i z którymi Zaslavski i Brym przeprowadzili wywiady, wartości te oscyływały między 15 a 40 proc.⁸⁴ Podobnie jak w PRL, dysponujący takim dokumentem mógł głosować w dowolnym obwodzie, ale jego nieobecność nie miała wpływu na frekwencję, ponieważ wykreślenie z listy w miejscu zameldowania nie skutkowało automatycznym dodaniem do spisu gdzie indziej. Był to względnie łatwy sposób na uniknięcie głosowania i ewentualnych konsekwencji absencji wyborczej⁸⁵.

Aby sfalszować frekwencję, komisje wyborcze bezprawnie zmieniały spisy również w trakcie głosowania i po jego zakończeniu. W rozmowie ze mną Marian Szeffler, który pracował w obwodowych komisjach wyborczych w Szczecinie w 1972 i 1976 r., wspominał, że przewodniczący komisji, w której zasiadał, niedługo przed zamknięciem lokalu podawał komuś przez telefon aktualną frekwencję. Po upływie kilkudziesięciu minut komisja odbierała telefon zwrotny z poleceniem, aby wykreślić określoną liczbę upraw-

⁸⁰ APRP, KRP, „PKW: Protokoły posiedzeń, decyzje, uchwały, wytyczne, 1972 r., teczka 2”, Informacja zespołu inspektorów PKW ze sprawdzania spisów wyborców w obwodach za okres 18–24 II 1972 r., Warszawa, 26 II 1972 r., b.p.

⁸¹ APRP, KRP, „Inspekcja PKW – zbiór informacji z terenu, tezy i wytyczne dla inspektorów, 1972 r., teczka 1”, Informacja zespołu inspektorów PKW o przebiegu prac związanych z przygotowaniem wyborów do Sejmu PRL (za okres 18–24 II 1972 r.), Warszawa, 26 II 1972 r., b.p.

⁸² V. Zaslavsky, R.J. Brym, *The Functions of Elections...*, s. 365–366.

⁸³ *Ibidem*, s. 365.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ M. Harrop, W.L. Miller, *Elections and Voters...*, s. 21.

nionych ze spisu, na podstawie którego odbywało się głosowanie⁸⁶. Trudno odtworzyć proces decyzyjny w tej sprawie – takie działania nie mogły być jednak podejmowane bez wiedzy KW PZPR ani lokalnych władz, które dysponowały spisami. Zapytany przeze mnie o fałszerstwa wyborcze w latach siedemdziesiątych Jan Stopyra, wówczas prezydent Szczecina, odmówił szczegółowej odpowiedzi, stwierdził jedynie, że spotkał się z takimi działaniami i w tym kontekście ważne były właśnie spisy wyborców⁸⁷. O zmianach, których podczas głosowania dokonywały w spisach obwodowe komisje wyborcze na telefoniczne polecenie (z komisji wyborczych wyższego szczebla), w odniesieniu do lat osiemdziesiątych pisał Krzysztof Kolasa⁸⁸.

Zaniżanie spisów wyborców było najłatwiejszym sposobem na sztuczne podniesienie frekwencji. O innym podczas konsultowania projektu nowej ordynacji wyborczej pisał w 1985 r. do Kancelarii Rady Państwa radny Gminnej Rady Narodowej z Mińska Mazowieckiego Stanisław Łodyga. Odnosząc się do propozycji wydłużenia głosowania do dwóch dni, stwierdził: „Wnioskuje, żeby przy głosowaniu przyjąć wariant I w godz. 6–22. Jesteśmy już przyzwyczajeni, że wybory trwają jeden dzień, będą mniejsze koszty i mniej czasu na kombinacje, które wyczerpują znamiona przestępstwa z art. 189 par. 1 kk. Tak, kombinacje – gdyż jako działacz gminny mam w tym zakresie pewne doświadczenia. Wyborcy zdają sobie sprawę, że akt głosowania nie zmieni stanu rzeczy, i lekceważą ten obowiązek. Szczególnie jaskrawo ujawniło się to przy ostatnich wyborach [chodzi o wybory do rad narodowych z 1984 r. – przyp. M.S.]. Żeby przekroczyć granicę 50 proc. frekwencji, działacze gminy i pracownicy KG stają dosłownie na głowie, a na dodatek ponaglanie z województwa i stąd rodzi się przestępstwo fałszowania wyborów – głównie fikcyjne zwiększanie liczby głosujących. Nie będę wchodził w szczegóły, jak to było, ale sądzę, że jeśli »stary« sejm uchwali »Ustawę Ordynacja wyborcza do Sejmu PRL« z listą, gdzie będzie po dwóch kandydatów w obrębie każdego mandatu, ciężko nam będzie tu, na dole, podołać obowiązkowi zorganizowania głosowania zgodnie z prawem”⁸⁹. Wspomniane fikcyjne zwiększanie liczby głosujących polegało na dokładaniu do urn kart za osoby, które w ogóle nie przyszły na głosowanie – o takich przypadkach donosiła w 1985 r. także podziemna, solidarnościowa prasa w Łodzi⁹⁰. Należy odnotować, że takie fałszerstwa są dziś najłatwiej rozpoznane i najtrudniejsze dla historyka do udokumentowania. Ludzie, którzy dopuszczali się tego procederu, starali się nie zostawiać jakichkolwiek śladów w dokumentacji, nie należy zatem oczekiwać, że chętnie podzielą się swoimi wspomnieniami na ten temat.

W rozważaniach dotyczących fałszowania wyborów do Sejmu PRL nie można pominąć analizy zachowanych protokołów głosowania sporządzanych przez obwodowe komisje wyborcze. Powyżej omówiono już protokoły z 1952 r. Analogiczne wnioski można wyciągnąć na podstawie dokumentacji wyborczej z kolejnych głosowań, aż

⁸⁶ Relacja Mariana Szefflera z 24 XI 2014 r., nagranie w zbiorach autora.

⁸⁷ Relacja Jana Stopyry z 13 III 2012 r., nagranie w zbiorach autora.

⁸⁸ K. Kolasa, *Mechanizmy fałszerstw wyborczych...*, s. 367.

⁸⁹ APRP, KRP, „Opinie indywidualne dotyczące »Założeń do projektu ustawy Ordynacja wyborcza do Sejmu PRL«, 1985 r., teczka 1”, List Stanisława Łodygi z Mińska Mazowieckiego do Kancelarii Rady Państwa, 9 I 1985 r., b.p.

⁹⁰ Por. K. Kolasa, *Mechanizmy fałszerstw wyborczych...*, s. 370.

do 1985 r., z tą różnicą, że widocznych gołym okiem nieprawidłowości z biegiem lat było coraz mniej. O ile np. jeszcze w 1957 r. wiele obwodowych komisji wyborczych wypełniało dokumenty głosowania ołówkiem⁹¹, o tyle w kolejnych wyborach takich przypadków było już znacznie mniej⁹². W protokołach głosowań wciąż pozostawiano

⁹¹ Zob. np. AAN, PKW, 170, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 81 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 162–163; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 87 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 174–175; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 88 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 176–177; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 90 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 180–181; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 147 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 294–295; AAN, PKW, 174, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 151 w okręgu wyborczym nr 5, Łódź, k. 36–37; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 163 w okręgu wyborczym nr 5, Łódź, k. 60–61; AAN, PKW, 177, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 15 w okręgu wyborczym nr 8, Juchnowiec Dolny, k. 33–34; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 23 w okręgu wyborczym nr 8, Królowy Most, k. 49–50; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 32 w okręgu wyborczym nr 8, Pogorzalki, k. 67–68; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 33 w okręgu wyborczym nr 8, Rogowo, k. 69–70; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 46 w okręgu wyborczym nr 8, Czarna Wieś, k. 95–96; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 85 w okręgu wyborczym nr 8, Jatwież Duża, k. 174–175; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 87 w okręgu wyborczym nr 8, Kamionka, k. 178–179; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 162 w okręgu wyborczym nr 8, Białystok, k. 330–331; AAN, PKW, 187, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 66 w okręgu wyborczym nr 18, Gdańsk, k. 136–137; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 98 w okręgu wyborczym nr 18, Gdańsk, k. 202–203; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 113 w okręgu wyborczym nr 18, Gdańsk, k. 232–233; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 115 w okręgu wyborczym nr 18, Gdańsk, k. 236–237; AAN, PKW, 193, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 9 w okręgu wyborczym nr 24, Kielce, k. 19–20; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 27 w okręgu wyborczym nr 24, Włoszczowice, k. 55–56; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 102 w okręgu wyborczym nr 24, Zagrody, k. 206–207; AAN, PKW, 245, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 94 w okręgu wyborczym nr 76, Przemyśl, k. 190–191.

⁹² Zob. np. AAN, PKW, 438, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 156 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 315–316; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 161 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 325–326; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 17 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 169 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 341–342; AAN, PKW, 445, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 81 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 165–166; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 17 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 118 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 239–240; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 154 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 311–312; AAN, PKW, 452, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 8 w okręgu wyborczym nr 15, Tuchola, k. 18–19; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 9 w okręgu wyborczym nr 15, Tuchola, k. 20–21; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 34 w okręgu wyborczym nr 15, Zielona Chocina, k. 70–71; AAN, PKW, 454, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową

jednak ślady świadczące o tym, że głosy oddane jako nieważne zamieniano na ważne⁹³, obniżano liczbę uprawnionych do głosowania⁹⁴ (zdarzało się, że liczbę uprawnionych

Komisję Wyborczą nr 79 w okręgu wyborczym nr 17, Gdańsk, k. 212–213; AAN, PKW, 463, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 18 w okręgu wyborczym nr 26, Katowice, k. 40–41.

⁹³ Zob. np. AAN, PKW, 174, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 148 w okręgu wyborczym nr 5, Łódź, k. 30–31; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 180 w okręgu wyborczym nr 5, Łódź, k. 94–95; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 217 w okręgu wyborczym nr 5, Łódź, k. 168–169; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 239 w okręgu wyborczym nr 5, Łódź, k. 200–201; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 250 w okręgu wyborczym nr 5, Łódź, k. 234–235; AAN, PKW, 187, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 33 w okręgu wyborczym nr 18, Gdańsk, k. 262–263; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 64 w okręgu wyborczym nr 18, Gdańsk, k. 132–133; AAN, PKW, 245, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 61 w okręgu wyborczym nr 76, Dubiecko, k. 124–125; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 62 w okręgu wyborczym nr 76, Fredropol, k. 126–127; AAN, PKW, 438, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 128 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 259–260; AAN, PKW, 445, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 5 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 13–14; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 49 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 101–102; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 55 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 113–114; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 17 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 83 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 169–170; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 97 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 197–198; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 17 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 108 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 219–220; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 17 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 114 w okręgu wyborczym nr 8, Wrocław, k. 231–232; AAN, PKW, 452, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 17 w okręgu wyborczym nr 15, Tuchola, k. 36–37; AAN, PKW, 454, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 55 w okręgu wyborczym nr 17, Gdańsk, k. 164–165; AAN, PKW, 463, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 1 w okręgu wyborczym nr 26, Katowice, k. 6–7; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 17 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 39 w okręgu wyborczym nr 26, Katowice, k. 80–81.

⁹⁴ Zob. np. AAN, PKW, 187, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 128 w okręgu wyborczym nr 18, Sopot, k. 262–263; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 129 w okręgu wyborczym nr 18, Sopot, k. 264–265; AAN, PKW, 454, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 5 w okręgu wyborczym nr 17, Gdańsk, k. 64–65; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 8 w okręgu wyborczym nr 17, Nowy Port, k. 70–71; APRP, KRP, „Materiały terenowe. Protokoły głosowania okręgowych i obwodowych komisji wyborczych. Okręg nr 2 – woj. st. warszawskie”, Protokół głosowania na posłów w obwodzie nr 176 w okręgu wyborczym nr 2, Warszawa, 21 III 1976 r., k. 8; *ibidem*, Protokół głosowania na posłów w obwodzie nr 177 w okręgu wyborczym nr 2, Warszawa, 21 III 1976 r., k. 9; *ibidem*, Protokół głosowania na posłów w obwodzie nr 189 w okręgu wyborczym nr 2, Warszawa, 21 III 1976 r., k. 34; *ibidem*, Protokół głosowania na posłów w obwodzie nr 218 w okręgu wyborczym nr 2, Warszawa, 21 III 1976 r., k. 92; APRP, KRP, „Materiały terenowe. Protokoły głosowania obwodowych komisji wyborczych. Okręg nr 1 – Warszawa-Śródmieście”, Protokół głosowania na posłów w okręgu nr 1 obwodzie 113, Warszawa, 23 III 1980 r., b.p.; *ibidem*, Protokół głosowania na posłów w okręgu nr 1 obwodzie 152, Warszawa, 23 III 1980 r., b.p.; *ibidem*, Protokół głosowania na posłów w okręgu nr 1 obwodzie 130, Warszawa, 23 III 1980 r., b.p.; *ibidem*, Protokół głosowania na posłów w okręgu nr 1 obwodzie 138,

wpisywano do protokołu innym długopisem i charakterem pisma, co pozwala przypuszczać, iż „obliczano ją” dopiero wtedy, kiedy były już znane pozostałe dane⁹⁵). Znajdowały się tam również dopiski świadczące o wywieranych naciskach – szczegółowe informacje, ile osób nie głosowało z powodu choroby (najczęściej) czy wyjazdu, ile zaś odmówiło udziału w wyborach (ktoś musiał ich zatem do tego namawiać)⁹⁶. Dane wpisywane w niektórych protokołach wskazują na to, że wybory fałszowano niekiedy w sposób szczególnie rażący. Na przykład w obwodzie wyborczym nr 48 w okręgu wyborczym nr 76 w 1957 r. w pierwszej wersji protokołu liczba głosów ważnych była o cztery wyższa niż ogólna liczba głosujących⁹⁷. Z kolei w jednym z obwodów wy-

Warszawa, 23 III 1980 r., b.p.; APRP, KRP, „Materiały terenowe. Protokoły głosowania obwodowych komisji wyborczych. Okręg nr 63 – Szczecin”, Protokół głosowania na posłów w okręgu nr 63 obwodzie 25, Szczecin, 23 III 1980 r., b.p.; APRP, KRP, „Protokoły głosowania z okręgowej i krajowej listy wyborczej (Warszawa-Śródmieście), okręg nr 1”, Protokół głosowania w obwodzie [nr 53] na posłów wybieranych z okręgowej listy wyborczej, Warszawa, 14 X 1985 r., k. 146–147; *ibidem*, Protokół głosowania w obwodzie [nr 11] na posłów wybieranych z okręgowej listy wyborczej, Warszawa, 13 X 1985 r., k. 62–63; *ibidem*, Protokół głosowania w obwodzie [nr 25] na posłów wybieranych z okręgowej listy wyborczej, Warszawa, 13 X 1985 r., k. 90–91.

⁹⁵ Zob. np. APRP, KRP, „Materiały terenowe. Protokoły głosowania obwodowych komisji wyborczych. Okręg nr 1 – Warszawa-Śródmieście”, Protokół głosowania na posłów w okręgu nr 1 obwodzie 179, Warszawa, 23 III 1980 r., b.p.; *ibidem*, Protokół głosowania na posłów w okręgu nr 1 obwodzie 180, Warszawa, 23 III 1980 r., b.p.; *ibidem*, Protokół głosowania na posłów w okręgu nr 1 obwodzie 189, Warszawa, 23 III 1980 r., b.p.

⁹⁶ Zob. np. AAN, PKW, 170, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 10 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 22–23; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 15 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 32–33; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 36 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, k. 74–75; AAN, PKW, 177, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 2 w okręgu wyborczym nr 8, Biele, k. 7–8; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 4 w okręgu wyborczym nr 8, Czarna Wieś Kościelna, k. 11–12; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 45 w okręgu wyborczym nr 8, Czarna Wieś Osada, k. 93–94; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 46 w okręgu wyborczym nr 8, Czarna Wieś, k. 95–96; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 153 w okręgu wyborczym nr 8, Sokółka, k. 312–313; AAN, PKW, 187, Protokół głosowania sporządzony dnia 21 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 53 w okręgu wyborczym nr 18, Gdańsk, k. 95–96; AAN, PKW, 245, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 97 w okręgu wyborczym nr 76, Michałowka, k. 196–197; AAN, PKW, 452, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 1 w okręgu wyborczym nr 15, Łobżenica, k. 284–285; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 2 w okręgu wyborczym nr 15, Miasteczko Krajeńskie, k. 286–287; *ibidem*, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 24 w okręgu wyborczym nr 15, Wyrzysk, k. 330–331; APRP, KRP, „Protokoły głosowania okręgowej i obwodowych komisji wyborczych, Okręg nr 1 – m. st. Warszawa”, Protokół głosowania sporządzony dnia 19 III 1972 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 150 w okręgu wyborczym nr 1, Warszawa, b.p.; APRP, KRP, „Protokoły głosowania okręgowej i obwodowych komisji wyborczych, okręg nr 42, woj. lubelskie”, *passim* (dopiski znajdują się na większości protokołów, które zawiera przywoływana teczka); APRP, KRP, „Protokoły głosowania z okręgowej i krajowej listy wyborczej (miasta gminy, gminy), województwo warszawskie, okręg nr 1”, Protokół głosowania w obwodzie [nr 14] na posłów wybieranych z okręgowej listy wyborczej, Warszawa, 13 X 1985 r., k. 143–144.

⁹⁷ AAN, PKW, 245, Protokół głosowania sporządzony dnia 20 I 1957 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 48 w okręgu wyborczym nr 76, Oleszyce Stare, k. 98–99.

borczych w okręgu nr 15 w 1961 r. komisja za głosy ważne uznała wrzucone do urny 34 puste koperty⁹⁸.

Odtwarzając mechanizmy fałszerstw wyborczych w latach osiemdziesiątych w województwie łódzkim, na podstawie wstępnej analizy protokołów głosowania zachowanych w Archiwum Państwowym w Łodzi Krzysztof Kolasa poczynił podobne obserwacje w odniesieniu do wyborów do rad narodowych w 1984 i 1988 r. oraz referendum w 1987 r. Wspomniany badacz napisał: „Do najpopularniejszych [sposobów fałszowania wyników głosowań – przyp. M.S.] należało przerabianie liczb (głównie głosujących i głosów ważnych), dopisywanie cyfr z przodu (głównie przy liczbach głosujących, głosów ważnych i głosów oddanych na poszczególnych kandydatów), przekreślanie liczb, obok których wpisywano nowe liczby (głównie głosujących i uprawnionych), ewentualnie nanoszenie wyników ołówkiem, które dopiero później były poprawiane lub zmieniane za pomocą długopisu”⁹⁹. Cytowany autor nie mógł szerzej zapoznać się z protokołami z wyborów do Sejmu PRL VIII kadencji, jednak przedstawiona wyżej analiza dokumentacji przechowywanej w Archiwum Akt Nowych oraz Archiwum Kancelarii Prezydenta RP pozwala sformułować tezę, że we wszystkich peerelowskich głosowaniach stosowano zbliżone metody fałszerstw.

Duża różnorodność i skala stosowanych w wyborach do Sejmu PRL manipulacji i fałszerstw sprawiają, że dziś odtworzenie ich prawdziwych wyników jest właściwie niemożliwe. Oficjalnych rezultatów oczywiście nie można traktować jako wyrazu politycznych poglądów głosujących obywateli. Fałszerstwa nie były co prawda odgórne ani planowe, ale w tym zakresie wykazywał się aktyw terenowy, który w sposób po części wymuszony, a po części spontaniczny wychodził naprzeciw oczekiwaniom władz partyjnych. Dzięki jego poczynaniom po niemal każdym głosowaniu (z wyjątkiem 1985 r.) można było ogłosić, że frekwencja wyniosła blisko 100 proc., podobnie jak poparcie dla list FN/FJN/PRON (jedynych zarejestrowanych). Wybory w PRL nie spełniały podstawowej funkcji przypisywanej tej instytucji w państwach demokratycznych (choć w myśl komunistycznej propagandy w państwach socjalistycznych najpełniej urzeczywistniano ideę demokracji) – selekcji kandydatów do władz przedstawicielskich. Ponieważ listy wyborcze były konstruowane przez władze partyjne, a kandydaci na posłów umieszczeni na tzw. miejscach mandatowych właściwie mogli mieć pewność, że zostaną „wybrani” (w całym okresie 1952–1985 tylko raz – w 1957 r. w Nowym Sączu – zdarzył się przypadek, stanowiący odstępstwo od tej reguły), legitymacja władzy większości sejmowej, zarezerwowanej dla PZPR, była pozorna. W istocie to partia mianowała posłów, wybory zaś stanowiły jedną z wielu akcji mobilizacyjnych mających stworzyć wrażenie, że jej niepodzielne rządy cieszą się powszechnym poparciem.

Słowa kluczowe: Sejm PRL, wybory, system polityczny PRL, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

⁹⁸ AAN, PKW, 452, Protokół głosowania sporządzony dnia 16 IV 1961 r. przez Obwodową Komisję Wyborczą nr 13 w okręgu wyborczym nr 15, Łaskowice, k. 168–169.

⁹⁹ K. Kolasa, *Mechanizmy fałszerstw wyborczych...*, s. 368–369.

Michał Siedziako (ur. 1985) – absolwent Instytutu Politologii i Europeistyki Uniwersytetu Szczecińskiego, doktor nauk społecznych w dyscyplinie nauki o polityce, pracownik Oddziału IPN w Szczecinie. Jego zainteresowania badawcze skupiają się wokół problematyki systemu politycznego PRL, opozycji demokratycznej i Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim po II wojnie światowej oraz sceny politycznej III RP. Autor kilkudziesięciu artykułów naukowych o tematyce historycznej i politologicznej, wywiadu rzeki „*Bez wątpienia było warto!*”. *Z Markiem Adamkiewiczem rozmawia Michał Siedziako* (Szczecin 2012, książka nominowana do Nagrody Historycznej Tygodnika „Polityka” 2013), współredaktor kilku prac zbiorowych, m.in. *Wybory i referenda w PRL* (wraz z Sebastianem Ligarskim, Szczecin 2014), *Regionalny wymiar „Solidarności” 1980–1981. Szczecin na tle kraju* (wraz z Arturem Kubajem, Szczecin 2014) oraz *Solidarność z błoń. Wokół nauczania społecznego Jana Pawła II* (wraz z Maciejem Drzonkiem, Szczecin 2011).

Manipulations and forgery in elections for the Sejm of the People’s Republic of Poland (1952–1985)

In communist Poland, elections to representative bodies were carried out regularly, having nothing to do with democratic procedures of selecting the political representation of the society. Voters had practically no choice. People voted for one electoral list whose cast remained under full control of the Communist Party. The authorities put great emphasis on voting with “crossing no-one”, allowing the entry to the Parliament to the candidates listed on the district electoral lists at the so-called mandate places and collective participation in the elections. Most Poles succumbed to the pressure. Reaching nearly 100% voter turnout, as usually was the case in the official announcements of the National Electoral Commission (except for 1985), was not possible, though, without the use of all sorts of manipulation and falsification. These included i.a. the refusal to register independent electoral lists (through the full control over the election commissions conducting the voting), huge pressure on votes with “crossing no-one” (classified as votes valid for the names of the so-called mandate place), reducing the number of those entitled to vote (i.a. by issuing bogus certificates of the right to vote outside the place of residence and plotting voter lists), enabling “replacement” voting, falsifying the election documents. Applying these practices enabled the Polish United Workers’ Party to exercise full control over the composition of the People’s Republic of Poland Sejm, which was the “supreme body of state power” only nominally, and actually obediently implemented the decisions of the party leadership. The large variety and scale of manipulation and forgery used in the elections to the People’s Republic of Poland’s Sejm makes it practically impossible today to restore their real results. Their official results obviously cannot be regarded as an expression of political views of the citizens.

Key words: The Sejm of People’s Republic of Poland, elections, political system of People’s Republic of Poland, Polish United Workers’ Party